

HUSITSKÉ OPEVNĚNÍ HRADU ORLÍKA NAD VLTAVOU

JIŘÍ VARHANÍK

Hrad Orlík nad Vltavou patří mezi naše nejznámější a nejnavštěvovanější památky. Jeho nepravidelně konvexně vypjaté třívěžové průčelí v novogotické úpravě z minulého století dodává mnohokrát přestavovanému objektu nezaměnitelný výraz. Nesčetněkrát publikovaný, obecně vžitý pohled na vstupní průčelí budovy přitom vykazuje v rámci našeho památkového fondu nápadnou anomálii. Průčelí se totiž s výjimkou několika menších okének věží otvírá na výšku celých tří pater pouhými šesti okny, pravidelně seskupenými po třech nad sebou ve dvou osách. Tím se výrazně odlišuje od vnějších průčelí ostatních tří křídel, hledících desítkami okenních otvorů na hladinu orlické přehradní nádrže. Jejím napuštěním v letech 1960 - 1962 došlo k neodčinitelnému zásahu do někdejší romantické scenérie prostředí hradu, situovaného do té doby na vysokém a strmém skalním ostrohu nad zákrutem Vltavy. Prakticky nezměněn zůstal pouze pohled právě na vstupní průčelí z přístupové komunikace, které představuje zajisté nejpozoruhodnější část stavebního organismu celé budovy.

Přestože literatura věnovaná hradu je rozsáhlá, jeho středověké podobě byla věnována bližší pozornost až v nejnovější době, přičemž více než stoleté období, kdy byl Orlík v držení Zmrzlíků ze Svojsína (1407 - 1514), zůstávalo spíše na okraji zájmu a většinou byly jen zmiňovány zprávy písemných pramenů z této doby, zejména smlouva s pražským stavitelem Mikulášem Plíkem v r. 1408, návštěva Jana Žiž-

Obr. 1: Hrad Orlík od jihu z prostoru někdejšího předhradí, vpravo rizalit s presbyteriem kaple (foto autor, 1996).

ky z Trocnova v roce 1422 a požár roku 1508, který byl příčinou prodeje vyhořelého a opuštěného hradu Švamberkům v roce 1514.¹⁾

Jimi vzápětí zahájená přestavba, poměrně dobře dokumentovaná i písemnými prameny, byla naproti tomu předmětem intenzivní pozornosti. Přesto k formulaci hypotéz o předchozí podobě hradu nebylo dostatečně využito dochovaných známek ve stavebním organismu objektu na straně jedné a pozdějších zpráv písemných pramenů na straně druhé.

A. Sedláček se v rámci svého celoživotního díla o českých hradech soustředil spíše na dějiny Orlíka. Ke stručnému popisu stavby poprvé vyslovil houževnatě se udržující názor, že prostřední vížka stojí na skále, která na tomto místě dosahuje nejvyšší. Dále publikoval několik pozoruhodných, po paměti kreslených vyobrazení, údajně zachycujících podobu hradu v 18. století. Partie, kde lze hodnověrnost kreseb kontrolovat, však nabádají k opatrnosti při využívání tohoto neautentického pramene.²⁾

1) Literaturu o hradu nejnověji shrnuje T. Durdík, *Hrady na Písecku*, in: T. Durdík, F. Kašíčka, B. Nechvátal, *Hrady, hrádky a tvrze na Písecku*, Písek 1995. Žádná z dosavadních prací neobsahuje úplnou bibliografii hradu.

2) A. Sedláček, *Hrady zámky a tvrze království českého 11*, Praha 1936, s. 56 - 66.

Obr. 2: Hrad Orlík od jihozápadu. Dobře je viditelné zaoblení štítové zdi pod prostřední věží. Pod konzolami vyloženého patra bateriové věže vlevo se uplatňuje intaktní pravoúhlé ostění nejvyšší dělové komory 4/6 A (foto autor, 1996).

Obr. 3: Hrad Orlík od východu před vzdutím hladiny Vltavy. V pozadí vpravo přívoz s domkem převozníka (snímek z archivu autora).

Obr. 4: Hrad Orlík od západu, od někdejšího přívozu přes Vltavu (snímek z archivu autora).

J. Soukup v Soupise považoval za nejstarší jádro hradu, založeného asi Karlem IV., část obrácenou na severovýchod s hradbami a branou při jihozápadní straně, s válcovou věží při bráně.³⁾

J. Kostka a J. Hanesch předpokládali, že původní hrádek byl na přelomu 13. a 14. století nahrazen kamenným hradem, nikterak se neodlišujícím od typu běžného na našem území v druhé polovině 13. století a sestávajícím z obytné budovy svázané hradbami s válcovou věží, jež chránila vstup.⁴⁾ Čelní opevnění rekonstruovali jako válcovou věž, vybudovanou na samém úpatí skály, která oddělovala okolí od plošiny, při jejíž patě věže byl prosekán ve skále vjezd a zřízena brána. Na věž navazovala hradba běžící po skále až k půlkruhové věži na opačném konci čela hradu, takže v rozích zpevněná hradba vytvářela mohutné čelo. Autoři se také poprvé pokusili o analytické vyhodnocení půdorysu hradu, k čemuž využili krátce předtím zpracovaného kvalitního zaměření objektu z roku 1952.

Dále se věnovala analýze stavebního vývoje hradu ve středověku D. Menclová v rámci svého syntetického zpracování českých hradů, která zdůraznila přirozenou ochranu hradu na čelní straně příčnou skálou, v níž byl při úpatí okrouhlé věže průjezd, zvenčí uzavřený branou s padacím mostem.⁵⁾ Dále autorka uvedla, že velká věž má původní gotický vstup ve druhém patře. Podle D. Menclové tu

Obr. 5: Hrad Orlík od severu po částečném vzdutí hladiny Vltavy s již realizovaným statickým zabezpečením. Dobře je patrný sklon povrchu ostrohu k severozápadu. Vpravo bateriová věž, při jejím úpatí zakončení štítové zdi (snímek z archivu autora).

došlo ke vzniku stavby, kterou by bylo možno zařadit mezi hrady se štítovou zdí, typické pro švábsko - franskou oblast, avšak zde šlo o řešení na těchto předlohách nezávislé, neboť skály tu bylo užito místo hradební zdi a nikoli jako samostatného fortifikačního prvku, schopného zaštitit i bez velké věže celý hrad. Autorka předpokládala, že západní křídlo vzniklo na počátku 15. století za Petra Zmrzlika ze Svojšína, takže nádvoří bylo tehdy obestavěno ze tří stran. K obezdění skalního výchozu v čele hradu mělo dojít až za pozdní gotické přestavby, přičemž tehdy zřízená prostřední vížka byla postavena na skále. Bohužel připojený půdorys hradu vykazuje závažný omyl v lokalizaci této střední vížky, neboť zaměňuje linii parkánové zdi a vnějšího průčelí vstupního křídla.

Přínos Uměleckých památek Čech spočívá v publikovaném půdorysu prvního patra, v jehož povšechném analytickém vyhodnocení prázdné partie v jihozápadním křídle zřejmě mají představovat do této úrovně vystupující části skladního masivu. Veliká hmota zdí nad průjezdem, obsahující jen chodbu se schodištěm, je vymezena jako gotické zdivo.⁶⁾

Významně přispěl k poznání stavebního vývoje objektu stavebně historický průzkum SÚRPMO, zpracovaný v roce 1983.⁷⁾ Jeho výsledky byly však publikovány v naprosto ne-

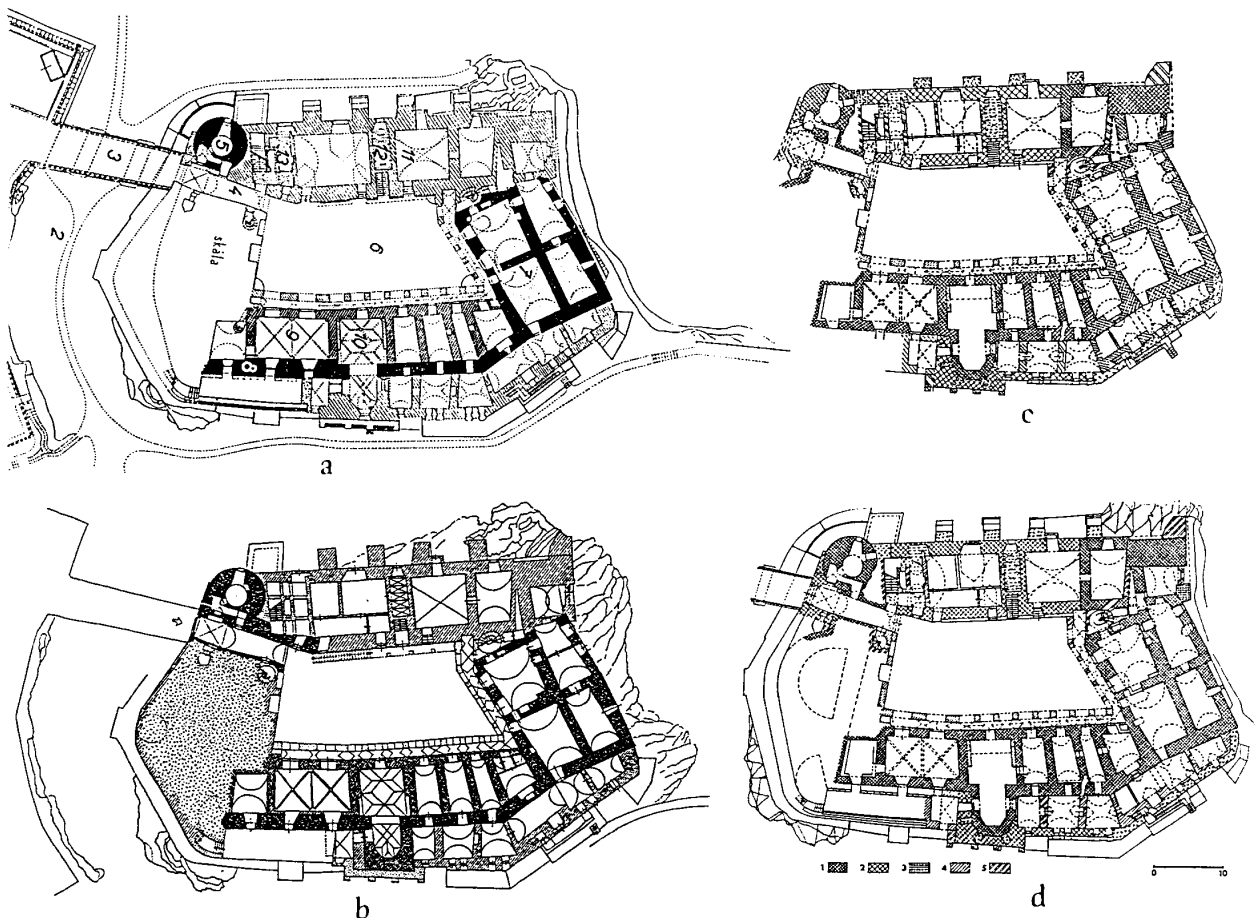
3) J. Soukup, Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese piseckém, Praha 1910, s. 135

4) J. Kostka - J. Hanesch, Orlík, Praha 1955, s. 1.

5) D. Menclová, České hrady, Praha 1972, s. 164 - 165.

6) E. Poche a kol., Umělecké památky Čech 2, Praha 1978, s. 542.

7) L. Lancinger - J. Muk, Orlík, nepublikovaný elaborát stavebně-historického průzkumu SÚRPMO, Praha 1983. Vzhledem k tomu, že par-

Obr. 6: Hrad Orlik, půdorysy přízemí v analýze: a - podle J. Kostky a J. Hanesche (černé zdivo z přelomu 13. a 14. století, mřížkováně kolem 1340, šrafovaně počátek 16. století, tečkovaně 19. století), b - podle D. Menclové (zrněně raně gotické zdivo, mřížkováně kolem 1340, přerušovaně šrafovaně počátek 16. století, tečkovaně 19. století), c - podle J. Muka, d - podle T. Durdíka (k bodu c a d: 1 - gotické zdivo, 2 - goticko-renesanční, 3 - renesanční, 4 - barokní, 5 - klasicistní).

dostatečném rozsahu až v roce 1995, s neúplnými a v důsledku toho poněkud zavádějícími půdorysnými řezy.⁸⁾ Hlavním přínosem průzkumu byl poznatek, že čelo hradu bylo v okolí brány utvářeno zcela odlišně než je tomu v současnosti, neboť zde ustupovalo až přibližně do úrovně poloviny průměru západní válcové věže. Mezi ní a podstatně mohutnějším oblým útvarem na pravé straně, který byl interpretován jako mohutný bergfrit půlkruhového půdorysu o průměru 14 m, se zdíval silným 360 cm, byla sevřena brána.

Nejnověji T. Durdík sice zpochybnil tuto interpretaci střední části zaobleného čela hradu jako věže, ale vícevěžovému čelu s obloukovým vedením hradby přisoudil po stránce typologické souvislost se zásadami francouzského kastelového schématu. Autor rekonstruoval hrad Přemysla Otakara II. jako nevelkou dispozici, „v jejímž čele se nad příkopem vypínala mohutná příčná bariéra, jejímž základem bylo přirozené skalní žebro. Oba její konce zajišťovaly okrouhlé věže, mezi nimiž probíhala ještě masivní zeď, kterou by patrně bylo možno považovat za štítovou“.⁹⁾ Tato klasifikace čelní hradby je tedy připouštěna jen podmíněně, její jihovýchodní zakončení je naproti tomu považováno za věž.

Při pokusech o co nejpresnější vysledování geneze vstupního křídla dnešního zámku je samozřejmě nejprve ne-

zbytné zkoumat morfologii terénu. Skalnatý ostroh, jehož stěny strmě spadaly do údolí Vltavy, dnes zatopeného, se poněkud svažoval od jihovýchodu k severozápadu. V prostoru vstupního křídla odděloval mohutný skalní výchoz plochu hradu od předpolí. Jeho nejnížší část zaujalo předhradí, v minulém století upravené na francouzský park. Zatímco povrch terénu ve směru jihozápad - severovýchod byl více méně rovný, příčně se mírně svažoval k severozápadu. Tento příčný sklon je dodnes velmi dobře patrný zejména na vzdálenější stoupající části předpolí, které na jihu, na místě zbořeného barokního špýcharu, dosahuje nadmořské výšky přes 382 m a k západu výrazně klesá. Úroveň nádvoří dnešního zámku leží na úrovni cca 365 m n. m. Tento příčný sklon povrchu celého k hradu klesajícího ostrohu zřejmě sdílela nejen později vyrovnaná plocha někdejšího předhradí a nádvoří, ale i skalní výchoz, který se stal základem čelního opevnění hradu. Jeho část je zvenčí patrná na jižním úpatí parkánové zdi a v interiéru nádvoří při jeho jižním koutě v úrovni spodní části přízemí.

Podle situace v interiéru lze soudit, že zde vrchol skalního výchozu představoval nejvyšší místo hradiště, avšak na nejvyš dosahoval úroveň podlahy dnešního 2. patra. Zatímco nová zaměření zachycují v těchto místech plný nepřístupný prostor, v literatuře považovaný za obezděnou skálu, na plánu z roku 1802 zaujímá jeho značnou část nejnižší místnost 1. patra jihovýchodního křídla, jejíž půdorys odpovídá nad ní ležící místnosti 2. patra a její jižní stěna je s odpovídající partií vnějšího líce jižní části průčelí

tie zpracované každým z autorů jsou samostatně stránkovány, jsou nadále rovněž samostatně citovány.

8) L. Lancinger - J. Muk, Stavební vývoj hradu Orlika nad Vltavou, *Castellologica bohemia* 4, 1994, s. 89 - 94.

9) T. Durdík, cit. v pozn. 1, s. 30. Na jiném místě však autor bez dalšího uvádí, že střední vížka byla zřízena na štítové zdi, s. 34.

rovnoběžná.¹⁰⁾ Na opačném, západním konci čela hradu nejsou žádné stopy skalního výchozu patrné. Spodní část válcové věže je sice opatřena opěrnou zdí, avšak jak je zřejmé i ze starších vyobrazení, věž byla založena hluboko pod úroveň skalního výchozu, který do těchto míst mohl zasahovat nanejvýše svým úpatím. Věž se tedy zdvihá z úrovně dna příkopu a k tomu, že nebyla ani zčásti založena na vyšším skalisku poukazuje nepřímo i okolnost, že její dnes nepřístupný suterén byl hluboký údajně 8 m.¹¹⁾ K věži se na severní straně připojuje hranolový plný baštovitý výstupek, výrazně předstupující před severozápadní průčelí zámku. Jeho výška nad terénem přesahuje 15 m. Od minulého století tento útvar vrcholí terasou, vymezenou nízkou poprsní zídou s novogotickým cimbuřím, předtím zde bylo hrázdné či dřevěné vyložené polopatro s nízkou stanovou střechou. Dosavadní literatura nevěnovala tomuto neobvyklému a z fortifikačního hlediska nepříliš účelným dojmem působícímu prvku prakticky žádnou pozornost. Novodobá opěrná zeď, která na výše popisovanou baštu navazuje, má s ní shodně upravenou korunu a obíhá zeď až téměř k levému okraji mostu, kde se napojuje na poněkud vyšší severozápadní zakončení parkánové zdi. To je v těchto místech tvořeno pilířem, jehož novogotická úprava pouze s naznačenou klíčovou střílnou zakrývá pozůstatky staršího, bezpochyby pozdně gotického traktu, představeného před starší bránu. Jeho podobu i s okrouhlým otvorem střílny zachycuje spolehlivě zejména rytina W. Bergera podle kresby F. K. Wolfa z roku 1787.

Vlastní přibližně válcové těleso věže, v horní části mírně kónické, se otvírá navenek několika nepravdělně rozmístěnými okenními otvory. Ve směru vstupní cesty je situována dvojice jednoduchých obdélných oken, z nichž spodní je téměř skryto za novogotickým cimbuřím parkánové zdi. Nad nimi, již nad úroveň ochozu průčelní zdi vstupního křídla, hledí na přístupovou komunikaci obdélné okénko s jednoduše okoseným ostěním. Obdobný zazděný otvor, situovaný o něco níže, je částečně zakryt kotlíkem dešťového svodu těsně při napojení průčelní zdi severozápadního křídla zámku. Pod ním se otvírají další dvě nestatečně velká obdélná okna a dále pod nimi je opět analyticky ponecháno odkryté kamenné ostění zazděného okénka. Zcela nejniže je prolomen zvenčí prakticky nepozorovatelný obdélný průchod na terasu hranolové bašty. Obě tyto skupiny otvorů tedy směřují dvěma základními směry: jednak na přístupovou komunikaci, tedy přibližně na jihozápad, jednak na sever. Zhruba uprostřed mezi nimi se v úrovni druhého patra uplatňuje další jednoduché obdélné okno a mírně vlevo pod ním další kamenné okosené ostění úzkého zazděného okénka.

Poslední patro věže je vyloženo na kamenných, na hraně okosených konzolách, a otvírá se celkem pěti pravidel-

ně rozmístěnými obdélnými okny s kamenným ostěním, z nichž tři uplatňující se na vstupním průčelí byla zjevně do datečně zvýšena půlkruhovými záklenky, neprovedenými však v tesaném kameni, ale pouze modelovanými v maltě. Mezi těmito třemi okny je zdívo posledního patra věže členěno půlkruhově završenými nikami s omítkovými šambránami. Věž vrcholí poprsní zdí s novogotickým cimbuřím. Pozoruhodná je okolnost, že horní část věže, převyšující přiléhající severozápadní křídlo zámku, nemá na této straně důsledně válcový tvar a je nápadně deformována. Tato anomálie se však při běžných pohledech na budovu zámku příliš neuplatňuje, neboť je dnes dobře pozorovatelná vlastně jen z hladiny přehradní nádrže.

Daleko pozoruhodnější než exteriér je však interiér věže, přestože je převážně omítnut. Jak už bylo výše uvedeno, v době tohoto povrchového průzkumu nepřístupný suterén byl údajně hluboký 8 m a zčásti je patrně zaplněn směsí betonu a šterku. Nad ním ležící přízemí kruhového půdorysu je přístupné dvakrát zalomenou, segmentově klenutou chodbičkou z průjezdu. Druhé zalomení chodbičky blíže bráně je poněkud rozšířeno ve větší prostor neobvyklého, téměř čtvrtkruhového půdorysu. V jeho čelní, rovné stěně se otvírá nešpaletovaný otvor kruhového průřezu, směřující k protějším konci mostu. Přibližně uprostřed jeho délky je v jeho spodní části patrné hranolové vybrání po trámku, jenž bezpochyby sloužil k zaklesnutí hákovnice. Vlastní plochostopá komora ve věži je osvětlována od severozápadu obdélným oknem s rozšiřující se špaletou, krytou téměř přímým záklenkem. Její pravá (severní) hrana je vybrána mělkou, segmentově završenou nikou.

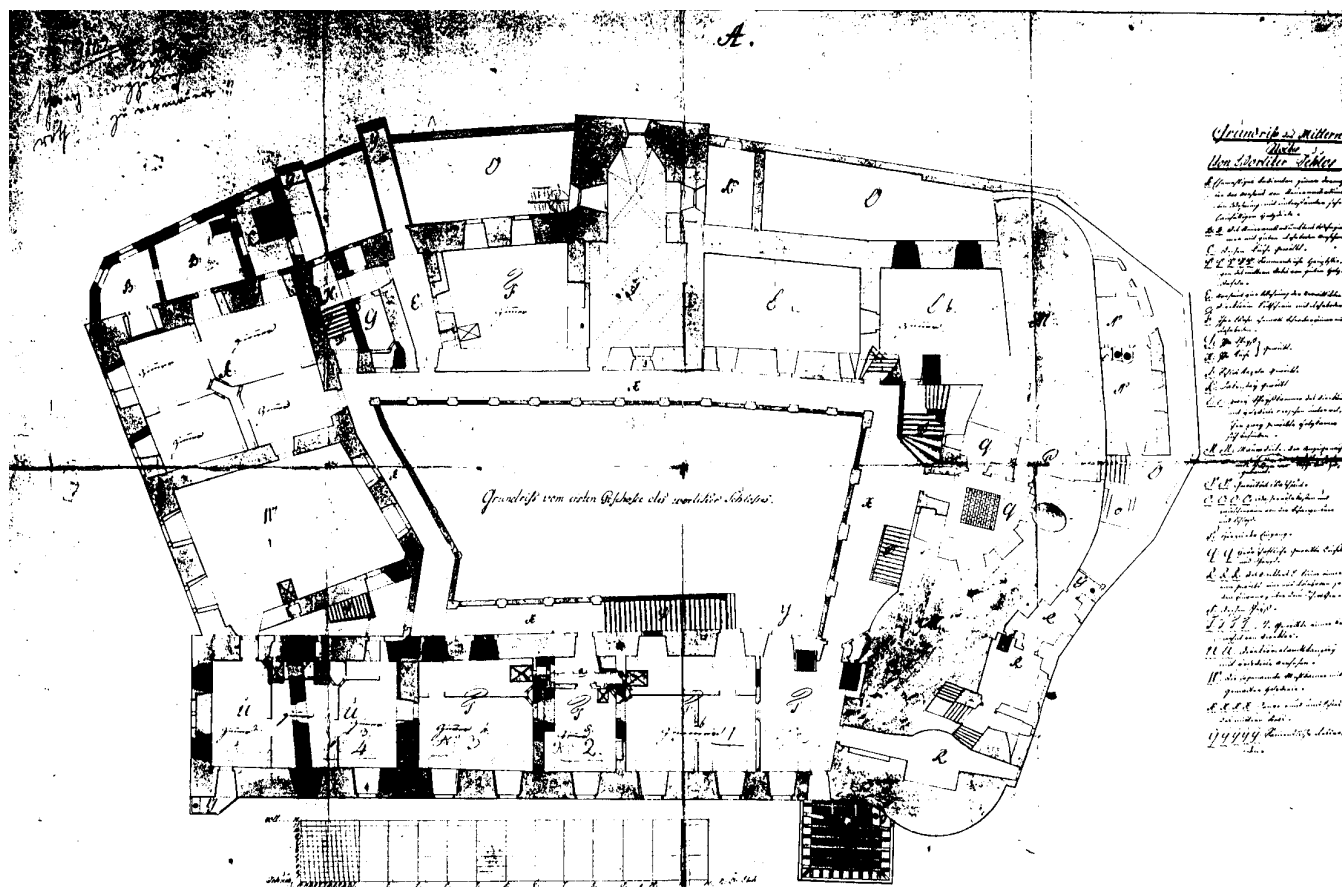
J. Muk soudil ve stavebně historickém průzkumu, že jde patrně o pozůstatek staršího okna, směřujícího původně do soutěsky mezi věží a palácem. K tomu uvedl, že palác nedosahoval až k věži, s tím, že z obranných důvodů nemohl být mezi věží a palácem volný prostor. Dospěl k závěru, že se nabízí vysvětlení, že sem vystupovala skála, kterou předpokládal v rohu půdorysu mezi hlavním schodištěm, věží a průjezdem, do níž byla věž, podobně jako ještě v prvním patře, zapuštěna.¹²⁾ Tato autorova interpretace však nepočítá s výše zmiňovaným hranolovým baštovitým výstupkem, který dosahuje až do prvního patra a předpokládané okno by zaslepoval.

Interiér prvního patra věže je přístupný z prostoru nad branou, odkud se do něho sestupuje po 9 schodech. Má dnes - na rozdíl od všech dostupných plánů - kruhový půdorys. Směrem k přístupové komunikaci se otvírá nízké, obdélné okno v široce se rozšiřující špaletě. Naproti němu se otvírá nízký pozůstatek průchodu do sousedního paláce, zaslepený při stavbě velkého klasicistního schodiště. Přibližně naproti vstupnímu schodišti je osazena prostá trámková zárubeň s dveřmi, vedoucí do průchodu s několika stupni, ústícímu na terasu hranolové bašty, přiléhající na této straně k věži. Těsně pod plochým stropem tohoto prostoru, jehož světlá výška činí 472 cm, jsou na severní a severozápadní straně ponechány neomítnuté špalety dalších dvou otvorů. Jejich výška v úrovni vnitřního lince zdíva činí 130 (u severního), resp. 137 cm u sousedního, šířka 70 cm, resp. 67 cm. Jejich špalety mají téměř rovnoběžné stěny vyžděné z lomového kamene a segmentové záklenky z cihel formátu 25,5 × 13 × 7 cm. Čela obou špalet jsou opatřena úz-

10) Plán z r. 1802 v SOA Třeboň Vs Orlík, B 1 b. V textu uvedený nesoulad lze sotva vysvětlit poukazem na nepřesnost plánu z r. 1802. Místnost 1. patra je opatřena vestavěnými dřevěnými skříněmi, které zneumožňují prohlídku lince zdíva, takže otázku jejího původního rozsahu je třeba ponechat otevřenou. V každém případě však plán z r. 1802 poukazuje spíše na to, že skalní výchoz přesahoval úroveň podlahy 1. patra jen ojedinele.

11) L. Lancinger cit. v pozn. 7, s. 29. Průzkum prováděný v souvislosti s přípravou statického zabezpečení hradu prokázal, že západní průčelní zeď i s pilíři byla založena nad příkrým balvanitým srázem na pokryvných útvarech. Podbetonování až na únosnou skálu dosáhlo hloubky 3 až 7 m. Z. Fuka, Metodika zabezpečovacích a rekonstrukčních prací v zátopové oblasti vodního díla Orlík, strojopis, b. d., s. 8.

12) J. Muk, cit. v pozn. 7, s. 16.

Obr. 7: Hrad Orlik, plán 1. patra hradu z r. 1802.

kými, obdélnými okénky s kamenným, na hraně okoseným ostěním o světlosti 53×18 (resp. 45×15 cm), zazděných cihlami. U levého okénka profilace nadpraží neodpovídá okosení obou stojek, z nichž levá je porušená vertikální trhlinou. Spodní části obou špalet byly vyplněny dodatečnými zazdívkami, jejichž povrch mírně stoupá směrem k zazděným okénkům, u levého dokonce překrývá jeho parapet. Je zřejmé, že prostor byl v době průzkumu J. Muka ještě opatřen sníženým podhledem, který zakrýval obě vysoko ležící špalety, neboť autor na jejich existenci vůbec nerefletoval.¹³⁾

K jeho odstranění a doplnění prostoru opět na kruhový došlo bez jakéhokoli průzkumu zřejmě brzy nato. Tehdy byly pravděpodobně také zazděny spodní části obou špalet. Plochostropý interiér druhého patra věže nabyt přisekáním obdélného půdorysu. Je přístupný v současné době z prostoru nad branou ve druhém patře. Ve stěně naproti vstupu se otvírají dvě nápadně šikmo situované špalety severním a západním směrem s téměř rovnoběžnými stěnami, jen nepatrně se rozšiřujícími. Obě segmentově zaklenuté špalety končí běžnými, obdélnými okny. V levé (jihozápadní) stěně se otvírá větší špaleta s rozevřacími se stěnami, vlastní okenní otvor je zazděn. V protější stěně je osazen okosený portálek, obracející se profilací do někdejšího průchodu do sousedního paláce, zaslepeného při zřizování hlavního schodiště. K osazení portálku došlo zjevně druhotně.

Prostor třetího patra je opět kruhového půdorysu a je přístupný stejným způsobem jako oba předešlé pod ním. Vlevo od vstupu hledí na příjezdni komunikaci novodobé okno se segmentově zaklenutou špaletou s rovnoběžnými stě-

nami. Špaleta je situována výrazně mimo osu věže. Naproti vstupu se otvírá další okno v široce se rozevřací, ale nápadně nízké, jen 156 cm v úrovni vnitřního lince zdíva vysoké, segmentově zaklenuté špaletě. I zde prokazatelně došlo k odstranění sníženého podhledu, přičemž odkrytá horní část lince zdíva není omítnuta.

Ve výšce 262 cm nad úrovní podlahy se otvírá špaleta zazděného okénka s kamenným okoseným ostěním, o světlosti 72×30 cm, které je z exteriéru patrné za kotlíkem dešťového svodu. Rovnoběžné stěny špalety jsou vyzděny z lomového kamene, segmentový záklenek je vyzděn z cihel formátu $25,5 \times 13 \times 7$ cm. Výška špalety činí 180 cm.

Prakticky zcela shodným okenním otvorem je vybaveno čtvrté patro. Její kamenné ostění o světlosti 30×71 cm není zazděno a hledí opět na přístupovou komunikaci. Nadpraží ostění na vnitřní straně není okoseno. Špaleta je na rozdíl od předchozí omítnuta. Interiér tohoto podlaží je přístupný z půdy čelního křídla po dřevěném schodišti. Zde jde z půdy patrná nápadná deformace vnějšího lince zdíva věže, který je zčásti způsoben nepravidelnou cihelnou přízdívkou, obsahující komínové průduchy. Nad přízdívkou chybí konzoly ochozu. Tato část věže však zjevně i před připojením přízdívky neměla zejména směrem k severozápadnímu paláci dokonalý válcový tvar, ale byla zde nápadně zploštělá. Portálek do věže s pravouhlým, na hraně okoseným ostěním je neobvykle umístěn uprostřed průchodu, daleko hlouběji než by odpovídalo extrapolovanému průběhu vnějšího lince zdíva věže za přízdívkou.

Poslední, vyložené patro věže se otvírá navenek dvěma obdélnými a třemi půlkruhově završenými okny, v mělkých, segmentově zaklenutých špaletách. Celý interiér s rovným

13) J. Muk, cit. v pozn. 7, s. 19 - 20. Statické zabezpečení věže bylo prováděno podle projektu SÚRPMO z r. 1983.

železobetonovým stropem je omítnut.

V žádné úrovni tedy nelze vysledovat úplný kruhový půdorys vnějšího líce zdiva věže. Na východní straně se na hmotu věže napojuje mohutný masiv, který J. Muk interpretoval v přízemí a prvním patře jako skalní žebro,¹⁴⁾ ovšem stejná situace se opakuje i ve druhém patře a částečně i v patře následujícím. Dokonce i na horní části věže, kde jejímu pravidelnému vyvinutí nebylo nic na překážku, sledujeme v těchto místech deformace, částečně překryté mladší přízdívkou. Pokud by zde skutečně byl vypreparovaný skalní výchoz, musel by při šířce pouhých několika metrů dosahovat výšky přes 20 m.

Pozoruhodné je vybavení věže okénky s úzkými a poměrně vysokými špaletami, z nichž se 4 zachovaly i s kamenným ostěním. Části shodně profilovaného ostění jsou složeny na půdě nedaleko věže. Další otvory tohoto typu lze podle takřka shodných proporcí špalet předpokládat ve 2. patře, kde je později nahradila větší okna, hledící k severu a západu, a v patře třetím, ve směru příjezdní cesty. Další dvě poněkud větší, dovnitř se rozevírající špalety jsou situovány téměř přesně nad sebou v prvním a druhém patře.

Od 16. století jsou k dispozici občasně zmínky písemných pramenů o stavebních úpravách věže. V roce 1516 byla věž opatřena novou střechou, roku 1520 se připomíná vězení „kabát“ „pod baštů“, v roce 1550 zaznamenáváme poněkud kontroverzní zprávu o bourání hlásnice, přestavbě světnice staré hlásnice a zdvižení a laťování krovu nad ní.¹⁵⁾ Zřejmě šlo o úpravu obydlí hlásného. Roku 1625 bylo na věži zazděno jedno okno, v roce 1631 byl vybudován komín ke světnice hlásného, roku 1656 došlo ke zmenšení dveří u věže, ovšem není známo kterých.¹⁶⁾ V roce 1659 bylo osazeno malé okenní ostění ke „kabátu, do kterého se z trestu dávají poddani“ a který lze nejspíše lokalizovat do přízemí věže.¹⁷⁾ V roce 1670 byly prolomeny nové dveře v 7 a 1/2 lokte silné zdi z nově udělaného věžního pokoje do tzv. „Jeleního“ pokoje ve druhém patře severozápadního křídla.¹⁸⁾ Současně došlo k prolomení okna proti nové budově ve stejné síle, ovšem jeho lokalizace činí potíže, neboť není zřejmé, o jakou novou budovu šlo. Uvnitř věže došlo k vybourání dvou rohů v oblé zdi, tedy úpravě interiéru původně okrouhlého půdorysu na pravoúhlý. Dále byly vylámány kapsy pro trámy nových podlah. Zároveň byly opraveny schody, vedoucí z věžního pokoje do horního patra, a vylámány další schody z tohoto pokoje do nové komory. Dále došlo k prolomení zdi pro nový vlašský komín, průra-

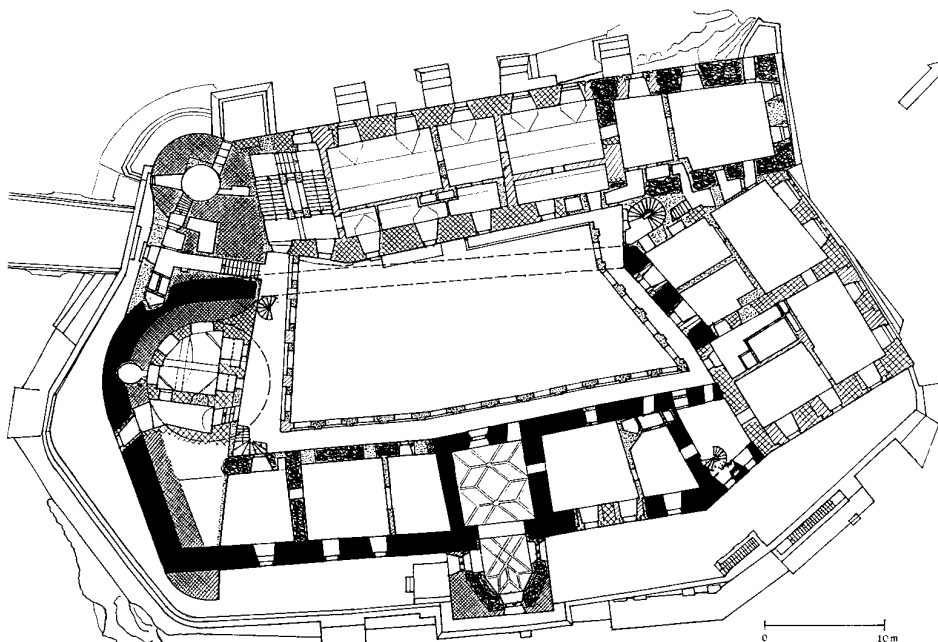
14) J. Muk, cit. v pozn. 7, s. 19.

15) L. Lancinger, cit. v pozn. 7, s. 6.

16) Tamtéž, s. 11.

17) Tamtéž, s. 12.

18) Tamtéž, s. 12.

Obr. 8: Hrad Orlik, půdorys 1. patra. Černě zdivo nejstarší stavební fáze, zrněné další gotické přestavby 14. a poč. 15. století, hustě mřížkované opevnění budované Zmrzlíky ze Svojsína - cca 1420 - 1440, řídké mřížkované - první švaberská přestavba po r. 1514, šrafované barokní, tečkované 19. - 20. století. Přerušovanou čarou je vyznačena hypotetická lokalizace původního bergfritu a zaniklého úseku hradby nejstaršího hradu (kresba autor).

zem zdi do horního patra zaústěný do tamního kouřovodu.¹⁹⁾ Tyto poměrně složité zásahy se nepochybně týkají úprav dnešního prvního a druhého patra věže. V roce 1676 uhořel do věže blesk, v důsledku čehož byla překládána krytina. Opětovně uhořel do věže blesk v roce 1729, ale oheň byl uhašen.²⁰⁾

V rámci klasicistní přestavby v roce 1801 došlo k přizdění zdi v délce 1 sáhu a 2 stop, výšce 2 sáhů a síle 2 stop 4 palců u nového hlavního schodiště při věži. Na její vnější straně byl zbořen pilířový přístavek tzv. bašty a zdivo věže se na tomto místě omítlo a uhladilo.²¹⁾ Interpretace této zprávy činí určité potíže, neboť půdorys krovu nad touto baštou je zachycen ještě na plánu z roku 1802.²²⁾ Požár, který hrad tohoto roku zachvátil, se věže nedotkl.

V roce 1844 byl v přízemí věže zřízen nový byt vrátného a proražena dvě nová okna a vstupní dveře v novogotické úpravě.²³⁾ Prostor přízemí byl do té doby zaplněn sutí a kamením, snad již v důsledku výše uvedených bouracích prací v prvním a druhém patře v roce 1670.

Roku 1896 byla provedena oprava a podchycení základů věže, přičemž bylo vybráno podloží do hloubky 8 m a vyplněno směsí betonu a šterku.²⁴⁾

Z těchto zpráv lze soudit, že k závažnějším úpravám do-

19) Tamtéž, s. 12.

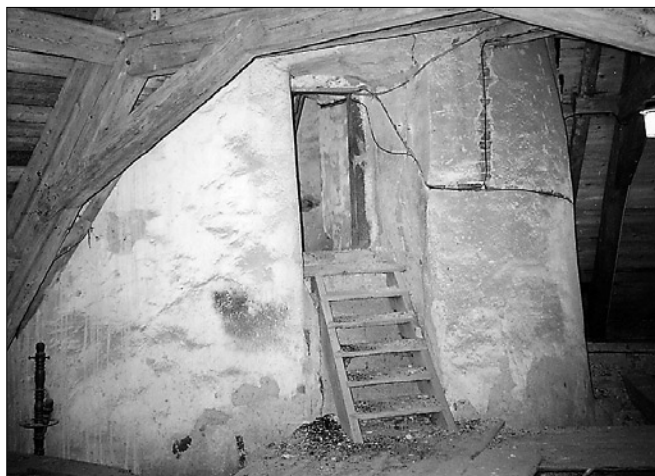
20) Tamtéž, s. 12, 15.

21) Tamtéž, s. 20.

22) Srov. výše pozn. 10. Lze jen litovat, že při nedávném odstranění omítek nebyla ani v těchto místech provedena základní dokumentace. Srovnáním plánu z r. 1802 a zpráv písemných pramenů s dochovaným stavem lze dospět k závěru, že úsek vnějšího průčelí severozápadního křídla mezi analyticky odkrytou nárožní armaturou a věží ustupoval asi o 75 cm. V úrovni 1. patra však byl tento ústupek vyplněn přízdívkou, snad v souvislosti se zřizováním dřevěného polopatra na hranolové baště, k němuž došlo nejspíše za první švaberské přestavby. Zprávu k dozdívce z r. 1801 (srov. pozn. 21) lze snad vztáhnout na úroveň 2. patra.

23) L. Lancinger, cit. v pozn. 7, s. 29.

24) L. Lancinger cit. v pozn. 7, s. 29.

Obr. 9: Hrad Orlík, horní část bateriové věže z půdy (foto autor, 1997).

šlo zejména v roce 1550 při úpravě vrcholu věže, pak v roce 1670 při rozšiřování interiéru dnešního prvního a druhého patra.

V 19. století byl upravován prostor přízemí věže. Ze zprávy o zřízení dvou nových oken a dveří lze soudit, že starší vchod do vězení „kabátu“ a jeho okénko, připomínané k roku 1659, byly po zasypání tohoto prostoru zazděny. Dalším významným zásahem bylo statické zabezpečení věže r. 1896. Posledními, poměrně razantními kroky bylo stržení některých podhledů, výměny stropů a dozdění interiéru 1. patra zpět na kruhový půdorys, k nimž došlo bez náležitého průzkumu a dokumentace. Přitom se patrně zazdila spodní část obou špalet zazděných okének v jeho horní části.

Okénka s úzkými, ale poměrně vysokými špaletami víceméně obdélného půdorysu, zjištěná na Orlíku, nejsou pro bergfrity našich hradů typické. Svým tvarem se blíží poněkud prostornějším špaletám velkých obdélných oken posledního patra válcové věže Jakobinky horního hradu na Rožmberku. Jejich rozmístění je zcela mechanické, kamenná ostění oken jsou na vnější straně okosena. Zejména vztah ostění severního okna a levé stěny špalety, za níž nápadně zabíhá, vyvolává určité pochybnosti o současném vzniku stávajících oken a vlastních špalet. Datování věže je ovšem krajně problematické. J. Muk a M. Vilímková upozornili, že o stáří věže se nelze jednoznačně vyslovit, s tím, že ji lze povšechně datovat v rozmezí pokročilého 13. století až 1. poloviny 14. století.²⁵⁾ V nepublikovaném elaborátu stavebně historického průzkumu z roku 1989 J. Muk uvádí, že právě okna s ostěním, střelnovitá okna spodních pater, ochoz, cihelná helma a portál v patře jsou pozdními prvky, které srovnává s helmicemi na hradě Kašperku, na kostele v Miličíně, nebo s cihelnou helmou kostela minoritů v Jindřichově Hradci.²⁶⁾ Věž podle tohoto autora sloužila k ochraně dálkové cesty, procházející v okolí svahem vltavského údolí. Nejnověji předpokládal V. Razím vznik věže Jakobinky ve 14. století, nevylučuje pokročilé předhusitské období.²⁷⁾ Autor soudil, že podoba a výškové umístění osvětlovacích otvorů nasvědčují tomu, že věž měla jen funkci hlásky a nebyla aktivní součástí opevnění. Podobně

25) J. Muk - M. Vilímková, K počátkům hradu Rožmberka, AH 7, 1981, s. 379 - 381.

26) J. Muk - J. Urban, Rožmberk, horní hrad, nepublikovaný elaborát SHP. SÚRPMO, Praha 1983, s. 124.

27) V. Razím, Tzv. Plášť v Českém Krumlově, Průzkumy památek I/1997, s. 105 - 126.

Obr. 10: Hrad Orlík, dělová komora 4/6 A ve čtvrtém patře věže (foto autor, 1997).

Obr. 11: Hrad Orlík, zazděné ostění dělové komory 3/5 A v horní části třetího patra věže (foto autor, 1997).

rozmístěnou čtveřici otvorů o světlé výšce něco přes 1 m a šířce 68 - 70 cm má v posledním podlaží válcová věž Šindelářské brány městského opevnění Dvora Králové. Není zřejmé, zda se otvíraly navenek v této světlosti či zda zadržky s menšími otvory zanikly. Pozoruhodná je okolnost, že se tyto otvory otvírají podstatně níže nad podlahou, než je tomu u okének spodních podlaží věže. Jejich poslání však není jasné. Věž byla datována do 2. poloviny 13. století s tím, že kolem roku 1400 došlo k jejím úpravám.²⁸⁾

Je tedy třeba zkoumat, k jakému účelu mohly tyto obdobné otvory věže orlického hradu sloužit. Vzhledem k tomu, že nejsou rozmístěny mechanicky, ale zjevně podle určitých konkrétních potřeb, lze soudit, že mohlo jít o komorové střelny sloužící aktivní obraně. Jako spolehlivý prostředek k ověření tohoto předpokladu se jeví pokus o rekonstrukci palebných čar, přičemž členitý terén v okolí hradu umožňuje lokalizaci eventuálních cílových prostor. Pro stručnost označíme za tímto účelem všechny okenní otvory v patrech věže jednoduchým kódem, kde první číslo označuje patro, druhé výškovou úroveň komor, poukazující nejspíše k původnímu přepatrování věže, a písmeno jejich polohu v dané úrovni ve směru hodinových ručiček. Nejvýše situovaná je intaktně zachovaná komora 4/6 A, jejíž otvor leží ve výšce cca 384,5 m n. m. Její palebná čára směřuje na vyvýšeninu v předpolí hradu, kde starší vyobrazení zachycují v minulém století zbořenou budovu barokního špýcharu. Vrstevnici 382 m n. m. dosahuje ve vzdálenosti cca 180 m, střed návrší asi o 1 cm vyšší v 210 m.

Palebná čára komory 3/4 A těsně míjí do vzdálenosti 340 m přístupovou komunikaci, s níž je v uvedeném úseku prakticky rovnoběžná. Palebné čáry obou větších komor s rozšiřujícími se špaletami 1/1 A a 2/3 A se odchyľují jen několik stupňů od osy téže komunikace, sestupující k hradu. Ostění průstřelnic není v obou případech dochováno, ale jejich polohu lze rekonstruovat na výšku cca 375, resp. 370,5 m n. m. Jejich palebné čáry dosahují stejně vysoko položených vrstevnic stoupajícího předpolí ve vzdálenosti cca 140, resp. 100 m.

Palebná čára komory 2/3 B sleduje z převýšení dnes zčásti zatopenou cestu z někdejšího předhradí k přívozu v délce cca 100 - 380 m. Palebná čára komory 1/2 A přetíná uvedenou komunikaci o něco níže ve vzdálenosti 280 m a jen o několik stupňů míjí serpentinu této cesty ve vzdálenosti 270 - 320 m. Palebná čára komory 2/3 C dosahuje s velkým převýšením ve vzdálenosti 170 m pravého břehu Vltavy. Další komory 1/2 B a 3/5 A směřují na řeku, s velkým převýšením jejich palebné čáry dosahují někdejšího pravého břehu Vltavy ve vzdálenosti cca 150, resp. 140 m. Není pochyb o tom, že uvažovaným cílem zbraní v těchto třech posledních komorách nebyl břeh, ale vzdálenější protilehlé návrší, po jehož mírnějším svahu sestupovala serpentinou pravobřežní komunikace k přívozu.

Z vyhodnocení palebných čar a eventuálních cílů lze tedy dojít k závěru, že komory byly určeny pro palné zbraně, avšak nikoli ruční, neboť je zřejmé, že byla uvažována střelba na vzdálenost většinou několika set metrů.

Pádným důkazem je zejména palebná čára dobře do-

chované komory 1/2 B, která dosahuje cílového prostoru až v minimální vzdálenosti 270 m, neboť neschůdnost terénu prakticky nepřipouštěla jakoukoli aktivitu protivníka blíže hradu v tomto směru a komory 4/6 A, reagující na nebezpečnou vyvýšeninu ve vzdálenosti cca 180 - 230 m. V literatuře se předpokládá u tarasnic dostřel 250 - 300 m při ráži 40 až 100 mm, ovšem byly zaznamenány případy daleko většího dostřelu.²⁹⁾ S převýšením samozřejmě vzdálenost dostřelu vzrůstala. Komory orlické věže tedy byly bezpochyby zřízeny jako palebná postavení tarasnic a tato skutečnost dovoluje věž klasifikovat zcela jednoznačně jako bateriovou.

Střelecké komory věže tedy zachovávají vcelku shodný tvar, lze zaznamenat jen poněkud zvětšující se světlost vlastních okének směrem vzhůru. Odlišné jsou utvářeny špalety dovnitř se rozevírající 1/1 A, 2/2 A a 3/4 B. Bez hloubkového průzkumu nelze bezpečně určit, zda skutečně jde rovněž o dělové komory, s jiným posláním než ostatní, umožňující dosažení většího úhlu palebného sektoru, nebo dodatečná rozšíření jednotných, původních úzkých komor, či dokonce zda nejde o pouhé špalety mladších oken, nikterak nesouvisejících s palebnými postaveními děl. Proti této poslední eventualitě svědčí situace ve druhém patře, kdy by bylo sotva pořízováno pro relativně nevelkou a nevýznamnou místnost ještě třetí okno vedle dvou ostatních, upravených zjevně z dělových komor. Problematická je otázka dodatečného rozšíření komor, které právě u dvou sousedních, procházejících masou zdíva z hlediska osvětlení poněkud nevýhodně, nezaznamenáváme. Lze tedy s určitou dávkou opatrnosti předpokládat, že obě shodně orientované, takřka přesně nad sebou ležící komory 1/1 A a 2/2 A náleží k původnímu uspořádání. Jejich poněkud prostornější interiéry by mohly poukazovat k tomu, že byly určeny pro jiné typy zbraní. Vyhodnocení palebných čar nasvědčuje tomu, že na rozdíl od ostatních byly určeny k palbě na kratší vzdálenosti. Není tedy vyloučeno, že mohlo jít o palebná postavení houfnic, kryjících přístup k vnitřnímu hradu po eventuálním dobytí brány předhradí nepřitelem.

Složitější je vysledování původního poslání špalety 3/4 B. Její poměrně malá světlá výška by mohla vést k lákavé domněnce, že šlo o komoru, určenou pro přímou palbu šikmo dolů, jako tomu bylo u dělových střelen barbakánu Pražské brány v Kadani či vnějšího opevnění hradu Litic nad Orlicí.³¹⁾ Jako případný cíl by pak ovšem bylo nutno předpokládat pouze plavidla na řece. Palebný sektor by dosahoval středu řečiště ve vzdálenosti cca 100 - 120 m. Výstává samozřejmě otázka, zda vůbec palba po nevelkých loďkách, jejichž užívání před splavněním Vltavy je nutno předpokládat, mohla být účelná. Větší cíl mohly teoreticky skýtat vory, jejichž patrně dosti frekventovaný výskyt je bezpečně doložen listinou krále Václava IV. z roku 1400, kterou povolil tehdejšímu pánu Orlicka Zikmundu Hulerovi zdvojnásobit clo z vorů na čtyři halěře.³²⁾ Vzhledem k tomu, že podlaha 3. patra věže byla původně zajisté cca o 0,2 m níže, neboť právě tolik chybí sousední komoře 3/4 A ke standardní výšce cca 1,8 m, bylo by možné zejména podle utváření špalety soudit, že otvor 3/4 B je jen pouhým později prořazeným oknem. Naproti tomu na Bergerově rytině podle

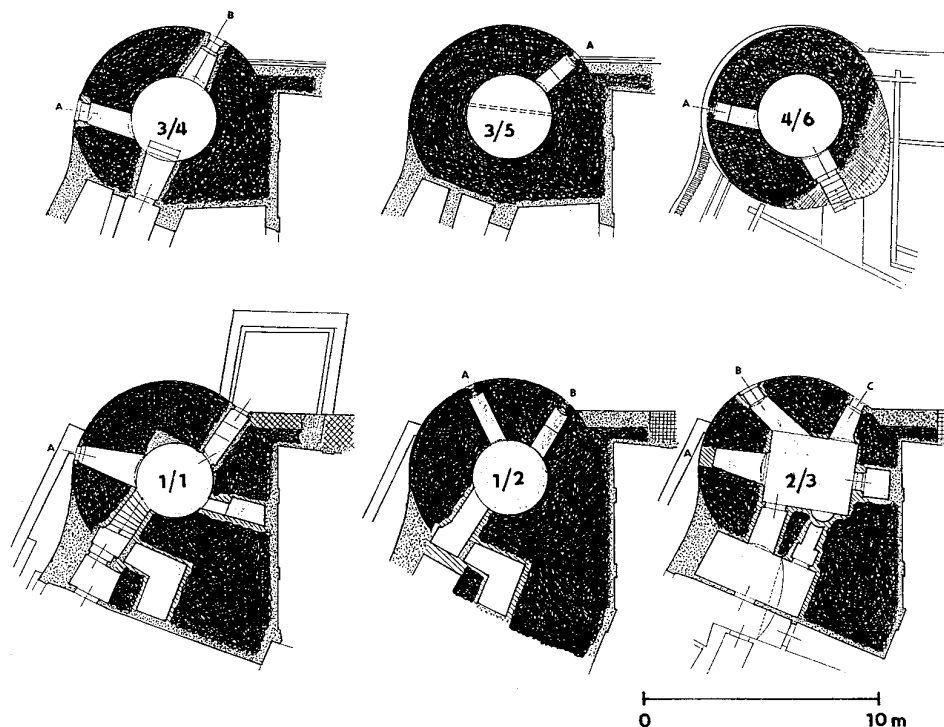
28) V. Razím, Městské opevnění Dvora Králové nad Labem, Památky a příroda 10/1986, s. 577 - 588. Úprava věže kolem r. 1400 měla spočívat ve zrušení ochozu, jeho nahrazení cihelnou římsou a v osazení portálku 1. patra (pozn. 20 na str. 580).

29) J. Durdík, Husitské vojenství, Praha 1954, s. 78.

30) D. Líbal, Stálá opevnění doby poděbradské a jagellonské, in: O. Franckenberger, Husitské válečnictví po Lipanech, Praha 1960, s. 154.

31) D. Menclová, cit. v pozn. 5, II, s. 280 - 286.

32) Archiv český XV, Praha 1896, s. 291.

Obr. 12: Hrad Orlik, půdorysy bateriové věže v úrovních původního 1. - 6. patra. Číslo před lomítkem označuje stávající přepatrování věže. Zrněné zdivo zmrzlíkovského opevnění, hustě mřížkované předpokládané doplnění věže, mřížkované první švaberská přestavba, mřížky kolmé na konstrukci 2. švaberská přestavba z 2. pol. 16. století, šrafování barokní, tečkované 19. - 20. století (kresba autor, 1997).

kresby F. K. Wolfa z roku 1787 tento otvor svými rozměry přesně odpovídá ostatním střelnám. Nejde-li o omyl autorů vyobrazení, znamenalo by to, že k zvětšení střelny na okno došlo až při klasicistních úpravách. Za současných možností poznání nezbyvá, než ponechat tuto otázku otevřenou.

Vzhledem k tomu, že věž nevykazuje žádné znaky, které by nasvědčovaly, že zřízení uvedeného vybavení věže vzniklo dodatečnou úpravou staršího bergfritu, je třeba nadále bateriovou věž hradu Orlika považovat za novostavbu z doby po rozšíření palných zbraní.

Tím se dostáváme k otázce rekonstrukce starší podoby hradu a polohy jeho věže, byl-li jí opatřen, a genezi čelní hradby.

Napravo od průjezdu probíhá všemi podlažími vstupního křídla kanalizační šachta pětibokého půdorysu, jejíž východní stěnu považoval J. Muk za úsek vnějšího líce zdiva jím předpokládané velké střední půlválcové věže.³³⁾ Přestože o věž zřejmě nešlo, zaoblení hradby silné 3,6 m je nesporné. V místě uvedené stěny kanalizační šachty však síla zdiva činí jen 3 m. Tato skutečnost spolu s okolností, že zmíněná stěna šachty je se sousední jižní provázána, dokládá, že zde není zachycena úroveň původního líce zdiva, ale že kanalizační šachta byla zčásti do oblouku čelní hradby zahroubena a obezděna. Starší zásahy do hmoty hradby, byť jen v úrovni prvního patra, dokládá zcela jednoznačně plán z roku 1802. Půdorys vnitřního líce hradby v prvním patře v těchto místech tvoří kruhový segment o průměru cca 10 m, a vymezuje prostor někdejší kuchyně.³⁴⁾ K ní přiléhá

na Pirkštejně či Hasištejně.³⁵⁾ Při stavbě štítové zdi po zesílení starší hradby vnitřní přízdívkou, která vyplnila uličku mezi hradbou a věží, mohlo dojít k odstranění věže, takže zaoblení pozdějšího prostoru kuchyně by mohlo být negativem vnějšího líce zdiva zmizelé velké věže. Předpoklad tohoto jejího umístění na skále v čele hradu, jakkoli pro něj nejsou přímé důkazy, je s ohledem na analogie hradů bergfritového typu jistě přijatelnější než představy dosavadní literatury o velké věži vysunutě z obvodu hradu a vyrůstající z příkopu. Přestože dosavadní poznatky neumožňují bezpečnou rekonstrukci podoby hradu 13. či počátku 14. století, nabízí se eventualita, že od výše uvedené předpokládané smyčky kolem předpokládané věže hradba pokračovala k tupouhlému zalomení dvorního průčelí severního křídla. Problematická je rovněž lokalizace nejstaršího paláce. Starší literatura jej kladla do severního křídla.³⁶⁾ J. Muk soudil, že zaujímal jen jeho dnešní střední trakt.³⁷⁾ S ohledem na zalomení vnitřní zdi tohoto traktu, zatímco vnější je v úrovni sklepů a přízemí víceméně přímá, nelze vyloučit, že původním palácem byla spíše severní část jihovýchodního křídla včetně dnešní lodi kaple, jejíž jižní nároží je armováno až 40 cm vysokými kvádry.³⁸⁾ V této úrovni se

že, se o kuchyni nezmiňují. Vložení kuchyně do oblouku hradby však muselo předcházet přízdívce k vnitřnímu líci Pláště, na niž zčásti spočívala střední věž z r. 1515.

35) D. Menclová, cit. v pozn. 5, s. 343 - 346. Možnosti, že mohlo jít o bezvěžový hrad s plášťovou zdí odporuje zejména skutečnost, že se mezi královskými založeními, jaké je v případě Orlika v literatuře obecně předpokládáno, v této době prakticky nevyskytuje.

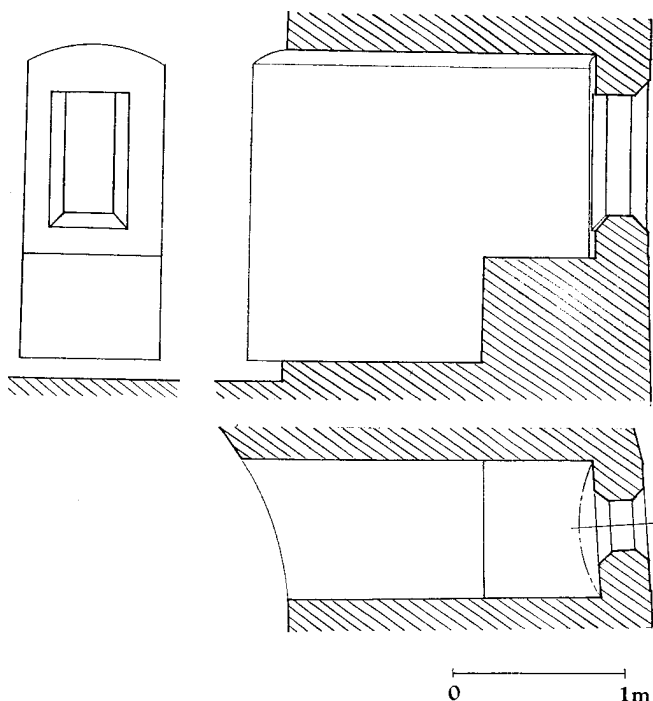
36) J. Kostka - J. Hanesch cit. v pozn. 4, D. Menclová cit. v pozn. 5.

37) J. Muk cit. v pozn. 7, L. Lancinger - J. Muk cit. v pozn. 8.

38) Nárožní armatura byla zjištěna po odstranění omítek v úrovni přízemí nádvorních průčelí v r. 1991. Další jižní pokračování tohoto křídla se síní o dvou polích křížové žebrové klenby v přízemí bylo připojeno dodatečně na spáru, a nemohlo zde tedy jít o trojprostorovou sestavu,

33) J. Muk, cit. v pozn. 7, s. 16.

34) D. Menclová, cit. v pozn. 5, II, s. 453, stejně jako J. Muk cit. v pozn. 7, s. 20 - 21 a M. Cejpová, Nástin vývoje české hradní kuchyně, AH 12/87, 1987, s. 367 - 372, považovali kuchyni za dílo první švaberské přestavby. Je však zarážející, že zprávy písemných pramenů, poměrně zevrubně zachycující zastřešování Pláště a stavbu střední vě-

Obr. 13: Hrad Orlik, intaktně dochovaná dělová komora 4/6 A (kresba autor, 1997).

mírně zalamuje obvodní hradba. Pak by hrad byl ve svých počátcích podstatně menší a rovněž by byla odlišně řešena vstupní komunikace, která by pak mohla překračovat příkop o něco dále k severozápadu, v místech pozdější bateriové věže míjet úpatí skladního masivu, na jehož vrcholu se tyčila ve smyčce hradby věž, a posléze se obrátit doprava do brány v uvažované severozápadní hradbě, probíhající ještě před úrovní dvorního průčelí dnešního severozápadního křídla. Takováto hypoteticky rekonstruovaná podoba hradu se poněkud blíží výše zmiňovanému Hasištejnu včetně komunikačního schématu.

Ať již starší vývoj čela hradu odpovídal výše uvedené hypotéze, či proběhl odlišným způsobem, je nesporné, že zde na skalním masivu vznikl pozoruhodný útvar štítové zdi silné 3,6 m, o výšce 17 m od dnešní úrovně dlažby průjezdu, uprostřed konvexně zaoblený. Jak již bylo výše uvedeno, skalní výchoz vystupoval nad úroveň dnešního prvního patra prokazatelně jen v nevelkém rozsahu na jihovýchodní straně. Jihovýchodní konec štítové zdi je zaoblen a mírně předstupuje před linii průčelí jihovýchodního křídla. Od vnitřního lince starší hradby je zde okraj zaoblení ští-

tové zdi vzdálen kolem 4 m, což by mohlo svědčit o záměru neprovedeného pokračování štítové zdi i na této straně, který již nebyl realizován. Na rozdíl od čela hradu by štítová zeď v těchto místech musela vzniknout přizdívkou zvenčí, neboť k vnitřnímu linci hradby přiléhá obytný trakt.

Složitější je pokus o rekonstrukci dalšího průběhu štítové zdi směrem k bateriové věži, kde J. Muk předpokládal vysoký obezděný skalní výchoz.³⁹⁾ Polohu vnějšího lince nad dnešním průjezdem lze zřejmě hledat na úrovni vnějšího konce nižší, valeně zaklenuté části průjezdu. Ve vyšších podlažích došlo k částečnému odsekání vnějšího lince zdiva štítové zdi v letech 1656, kdy byly vylámany 2 sáhy tlusté zdi pro zvětšení komory nad mostem a v roce 1657, kdy je zmiňováno „lámání silné zdi nad mostem pro rozšíření pokoje do čtverce“.⁴⁰⁾ Je zřejmé, že šlo o zvětšování prostor ve vstupním, původně goticko-renesančním traktu, který zde byl ke štítové zdi zvenčí dodatečně připojen. O žádném lámání skály, která byla nad průjezdem předpokládána, a k němuž by v takovém případě nutně muselo dojít, se však nedozvídáme. Dochovanou částí velkého masivu zdiva v prvním a druhém patře probíhají pouze chodby se schodišti nad průjezdem a nepřístupný prostor staršího, zrušeného zalomeného schodiště, částečně zasahující do hmoty bateriové věže. Průběh vnitřního lince štítové zdi nad průjezdem zachycuje ještě plán z roku 1802.⁴¹⁾ Do prostoru arkádové chodby 1. patra zde vystupuje konvexně zaoblený, později odsekaný masiv zdiva, jehož líc zcela plynule esovitě navazuje na konkávní segment vnitřního lince štítové zdi, sledovatelný v interiéru někdejší kuchyně. Další pokračování vnitřního lince štítové zdi za věží na uvedeně zaoblení nad průjezdem organicky navazuje. K jeho odsekání o 4 stopy, od střechy po přízemí, došlo v souvislosti se zřizováním hlavního, klasicistního schodiště. O původní síle zdiva vypovídá zpráva z roku 1670, kdy zde byl vyláman průchod z renesančního „Jeleního“ pokoje v severozápadním křídle do interiéru věže v délce 7,5 lokte, tedy asi 4,5 m, což plně koresponduje se situací zachycenou o patro níže ještě plánem z roku 1802. Tomuto rozměru zhruba odpovídá i šířka plné bašty, přiléhající k bateriové věži a přestupující před severozápadní průčelí zámku. Z průběhu této části štítové zdi je zřejmé, že ona poněkud podivně situovaná hranolová bašta totiž není samostatným prvkem, připojeným k průčelí, ale naopak odstupnějším, nižším koncem štítové zdi na této straně. Kvádrová armatura západního nároží druhého patra severozápadního křídla dokládá, že štítová zeď nenabývala plné výše již v úrovni vnějšího lince průčelí tohoto křídla, ale o něco dále k východu. Pod touto armaturou zachycuje plán z roku 1802 průchod do podstřeší bašty. Ten byl při zřizování klasicistního schodiště zazděn a terasa bašty byla zpřístupněna novým průřezem z prvního patra věže.

Na základě těchto zjištění se tedy můžeme pokusit o rekonstrukci celé fortifikace. Štítová zeď vyrůstala poměrně

39) Srov. pozn. 12.

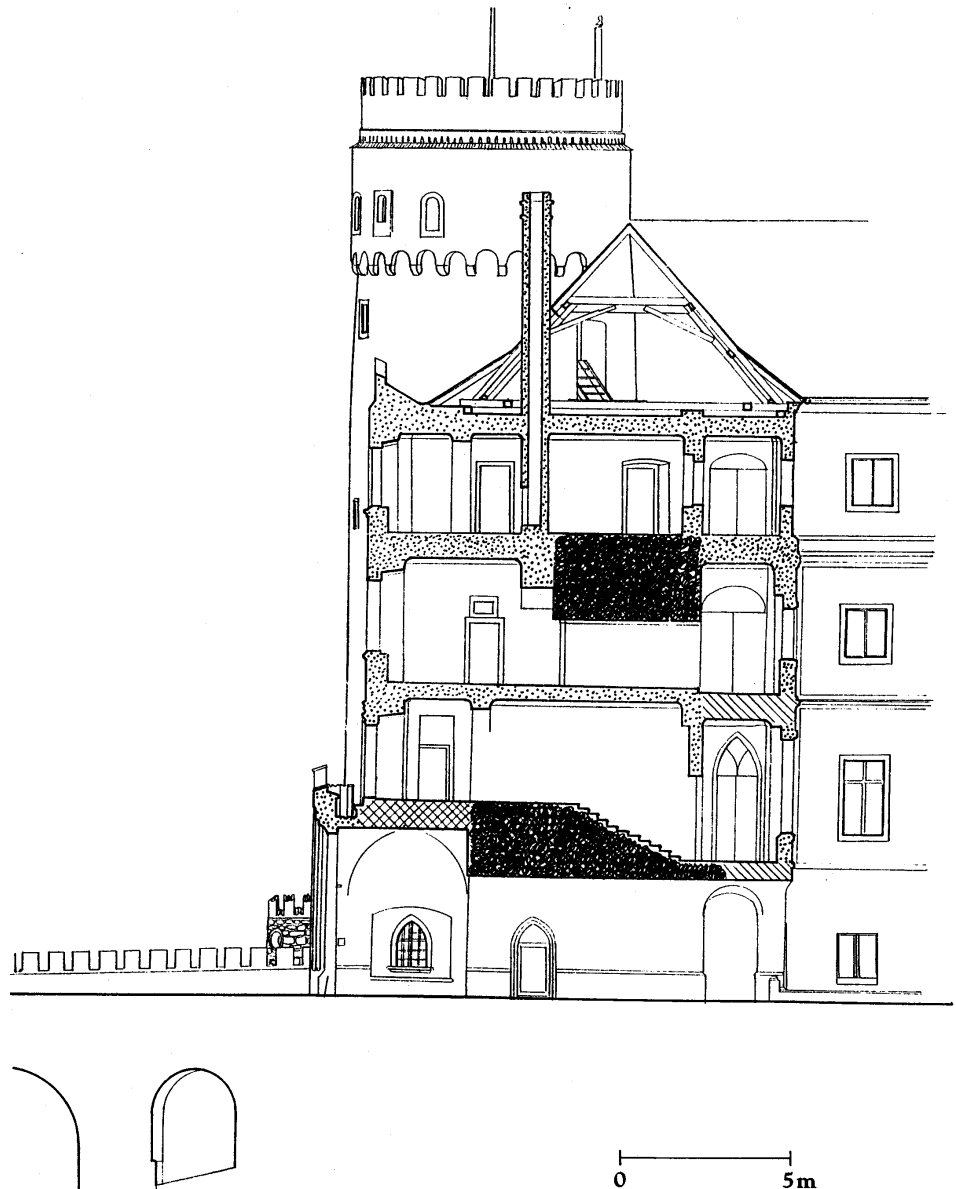
40) L. Lancinger, cit. v pozn. 7, s. 11.

41) Tamtéž, s. 12. Segmentově završená nika v přízemí věže, považovaná J. Mukem za pozůstatek okna, by spíše mohla náležet zaniklému průchodu, vedenému masivem štítové zdi z podvěží na ochoz hradby, v místech dnešní vnější zdi severozápadního křídla. Pokud tomu tak skutečně bylo, není vyloučeno, že ochoz štítové zdi byl dostupný právě přes interiéry bateriové věže, jejichž trámové stropy byly nejspíše propojeny jednoduchými žebříkovými schodišti, neboť po případné vertikální komunikaci v síle zdiva jak věže, tak štítové zdi není stop.

charakteristickou pro paláce královských hradů Přemysla Otakara II., jak navrhl T. Durdík, cit. v pozn. 1, s. 30. Daleko větší překvapení však přineslo odstranění omítek arkád, neboť jejich pilíře z 9 cm vysokých cihel původně kvadratického půdorysu s okosením na hranách byly na nádvoří straně jihovýchodního křídla dodatečně rozšířeny. Bohužel práce prováděné v 80. a na počátku 90. let tohoto století nebyly náležitým způsobem dokumentovány a v důsledku toho není znám formát cihel, ve značném množství použitých při první švaberské přestavbě hradu. Uvedená výška cihel užitých při stavbě nejstarší fáze arkád se liší od formátu cihel základů komor bateriové věže a mohla by poukazovat k většímu stáří. Spekulativně by pak výstavbu arkád bylo možné spojovat s činností Mikuláše Plika na Orlíku v r. 1408, nepocházejí-li dokonce již z pokročilého 14. století. Lze předpokládat, že nejpozději při zřizování arkád již podél nich existovala souvislá zástavba, na severovýchodní straně dokonce vně hradby, nejspíše v prostoru parkánu. PhDr. Jakubu Vítovskému, CSc. děkuji za laskavé poskytnutí výsledků archivní rešerše o osobě Mikuláše Plika.

hluboko ve svahu na severozápadě, po nevelkém odstupnění ve výšce cca 15 m dosahovala již plné výše a zde před ní předstupovala bateriová věž o průměru cca 8 m. Tento úsek štítové zdi i s ochozem na její koruně dobře zachycuje rytina W. Bergera podle kresby F. K. Wolfa z roku 1787. Napravo od věže při jejím úpatí se otvírala brána neznámé podoby a vybavení. Štítová zeď v těchto místech dosahovala tloušťky přes 7 m. Na pravé straně štítová zeď předstupovala oblokem před úroveň brány i bateriové věže a dále napravo se pravidelným zaoblením její vnější líc otáčel k severovýchodu. Zde měla štítová zeď asi pokračovat minimálně k presbyteriu kaple, ale spíše podél celého jihovýchodního průčelí hradu, které mohlo být ohroženo ostřelováním z protějšího svahu, který dosahuje úrovně koruny jihovýchodního konce štítové zdi již ve vzdálenosti necelých 170 m a dále pozvolněji stoupá. Je pravděpodobné, že k obezdění presbyteria kaple došlo právě v souvislosti s potřebou zvýšení obranyschopnosti hradu na této straně, v důsledku zastavení stavby štítové zdi.

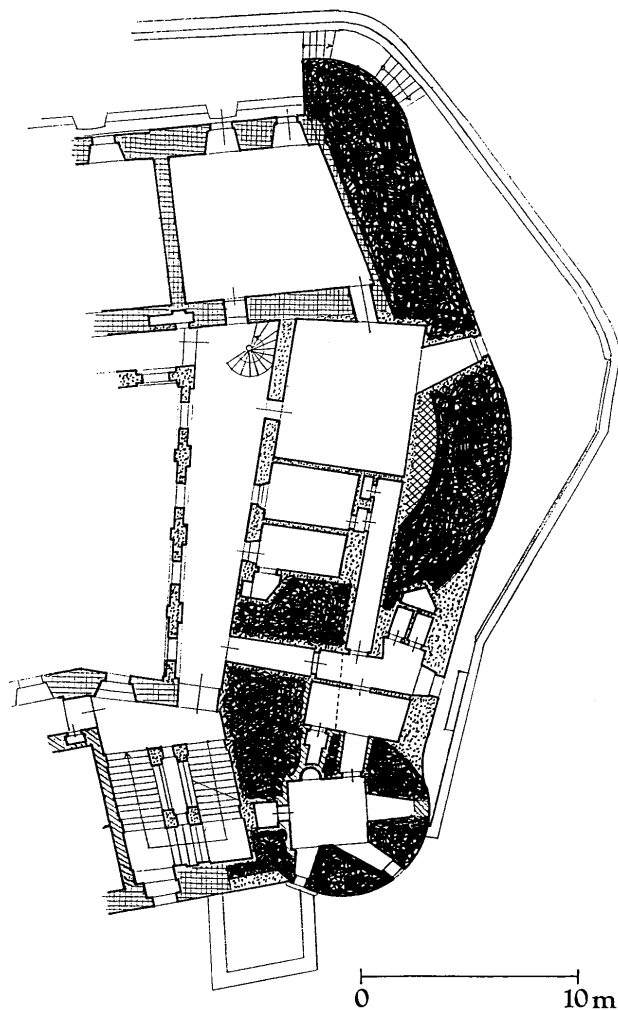
Obtížnější je rekonstrukce původního završení bateriové věže. Pečlivé provedení na hranách okosených konzol kontrastuje s nestejně opracovanými a ledabyly, jakoby chvatně sestavenými díly okosených ostění okének dělových komor. Neobvyklá situace vstupního portálu do čtvrtého patra věže z pudy spolu s deformací od válcového tvaru se odlišujícího vnějšího líce na zadní straně věže by mohla poukazovat k eventualitě, že věž původně vrcholila odlišně a vyložený ochoz na kamenných konzolách byl zřízen až po doplnění horní části věže nad úroveň ochozu štítové zdi na alespoň přibližně kruhový půdorys. J. Muk předpokládal, že původně pravoúhlá okna posledního patra věže s okoseným ostěním jsou gotická, ovšem spíše je lze spojovat s přestavbou „*světnice staré hlásnice*“ a zřizováním nového krovu, připomínaného v roce 1550.⁴²⁾ Při úvahách o někdejší završení bateriové věže je nutné vzít v úvahu také podobu bizarního útvaru nástavby na opačném konci štítové zdi, o půdorysu kruhové výseče. I zde se uplatňuje vyložené poslední patro na kamenných konzolách, avšak bez okosení na hranách. Konečně třetí věž uprostřed je řešena podobně jako předchozí, ovšem konzoly vyloženého patra,

Obr. 14: Hrad Orlik, řez vstupním křídlem v úrovni příjezdu. Zrněné zmrzlíkovské opevnění, šrafované barokní, tečkované 19. - 20. století (kresba autor, 1997).

které na starších vyobrazeních chybí, jsou provedeny jen ve štuku. Tyto rozdíly dovolují usuzovat na různé stáří vyložených pater všech tří věží. Nejmladší je věž střední, zřízená na štítové zdi a vzadu podezděná, o jejíž stavbě bylo rozhodnuto v roce 1515 v rámci první velké švamberské přestavby vyhořelého hradu.⁴³⁾ Obě krajní se v této souvislosti připomínají. Zbývá pokusit se odhadnout vzájemný chronologický vztah jejich vyložených pater. Jak už bylo uvedeno, anomálie, patrné na horní části bateriové věže dovolují předpokládat její poněkud složitější stavební vývoj. Jihovýchodní věž je dnes plná, existence kamenných konzol však dokládá, že tomu tak původně nebylo a vyložený ochoz jistě sloužil jako podsebití. Poněkud kulisovitý charakter této věže vzbuzuje dojem, že zde byla vztyčena jako pendant bateriové věže výhradně z důvodů výtvarných, ale

43) F. Mareš, *Materiál k dějinám umění, uměleckého průmyslu a podobným*, PA XVI, 1893, s. 402.

Obr. 15: Hrad Orlik, půdorys vstupního křídla v úrovni 2. patra. Změně zmrzlíkovské opevnění, mřížkované 1. švamberská přestavba, mřížky kolmé na konstrukci 2. švamberská přestavba, mřížkované z let 1515 - 20, šrafované barokní, tečkované 19. - 20. století (kresba autor, 1997).

skutečné příčiny její výstavby byly zajisté daleko prozaičtější. Jak bylo výše uvedeno, byla na tomto místě ukončena stavba štítové zdi a od jejího pokračování severovýchodním směrem bylo z neznámých důvodů upuštěno, přitom právě z tohoto směru hrozilo hradu ostřelování z protilehlého hřebene. Lze tedy předpokládat, že zřízením tohoto vyvýšeného palebného stanoviště v půdorysu determinovaného tvarem zaobleného nároží štítové zdi, bylo možné tomuto eventuálnímu nebezpečí lépe čelit. Takto hypoteticky rekonstruovaný ochoz této věže leží v minimální vzdálenosti 210 m od vrstevnice v téže úrovni na protějším svahu. Tato úvaha o jednodušším provedení konzol tedy, byť samozřejmě jen podmíněně, vede k předpokladu časové priority jihovýchodní věže před vznikem vyloženého ochazu věže bateriové.

Těžko postižitelná je rekonstrukce podoby vstupu do hradu. J. Muk přepokládal, že na místě předního traktu průjezdu se nejspíše nacházela prohlubeň pro padací most,⁴⁴⁾ dále pak uvažuje, že „bylo uzavřeno po obvodu v přízemí formou jakéhosi barbakánu“.⁴⁵⁾ Možnost takového složitějšího řešení vstupu sice není v rozporu s výsledky dosavadních pozorování, avšak k určité opatrnosti vede skutečnost, že v písemných pramenech se nesetkáváme se

zmínkami o dvou branách, ale vždy jen o „dolní bráně“ v kontrastu k bráně „horní“, vedoucí do předhradí a situované poněkud výše. Je ovšem možné, že vnitřní brána v lici štítové zdi byla již při první švamberské přestavbě zrušena a v důsledku toho není zmiňována. Nic ovšem nepoukazuje ke klasifikaci eventuální zdvojené brány jako barbakánu, neboť komunikace se zde zajisté nelomila. Nejspíše byla první brána proražena v parkánové zdi, a za ní ležící předbraní bylo již v roce 1516 traktem s „pokoji nad mostnicí“ zastavěno.

Bateriová věž nemohla svým vybavením, s výjimkou vyloženého podstřešního patra, které snad lze od počátku, byť jen ve dřevěné či hrázděné podobě předpokládat, nikterak sloužit k bezprostřední ochraně brány. Původní podobu ochazu štítové zdi sice neznáme, ale vzhledem k její velké výšce lze sotva soudit, že umožňoval pohodlné vedení palby před branu. Proto lze mít za to, že tomuto účelu sloužil parkán, který využil skalního výchozu a rozšiřoval se před čelním zaoblením štítové zdi až na 5 m.

Starší podoba parkánové zdi rovněž není známa, ale je možné, že původní cimbuří bylo nahrazeno hrázděným krytým ochozem pro střelce z ručních zbraní, jaký D. Menclová předpokládala u opevnění parkánu městského opevnění Tábora.⁴⁶⁾ Orlický parkán tak mohl umožňovat obranu brány i příkopu a účinné radiální postřelování prostoru předhradí ručními zbraněmi.

Stavba této neobyčejně pozoruhodné fortifikace bohužel nevykazuje žádné architektonické články, které by umožňovaly její datování. D. Menclová soudila, že kombinace štítové zdi s bateriovými věžemi je porýnské původu, kde byla užívána již od poloviny 15. století.⁴⁷⁾ Jednoduchá, okosená ostění dělových komor věže nejsou dostatečně chronologicky citlivá.

Lze zaznamenat pouze jejich rustikální provedení, nevylučující dokonce sestavení ostění z prvků druhotně použitých nebo určených jinam. Vyšší úroveň vykazuje pouze kamenická práce na konzolách vyloženého patra bateriové věže. Přitom většina pohusitských fortifikací pocházejících hlouběji z 15. století postrádá tesané prvky podobného druhu vůbec a otvory většinou šterbinových střílen byly obvykle vyzdívány z lomového kamene.⁴⁸⁾ K pokusu o datování této modernizace opevnění orlického hradu je tedy nutné věnovat bližší pozornost jiným fortifikacím, reagujícím na rozvoj palných zbraní a využívajících bateriových věží a štítových zdí.

46) D. Menclová, Husitské opevnění Tábora, ZPP XIII, 1953, s. 65 - 102.; D. Menclová, cit. v pozn. 5, II, s. 228 - 234. T. Durdík, cit. v pozn. 1, s. 28, předpokládal dodatečný vznik parkánu nejspíše ve 14. století, což odůvodnil jeho extrémně malou šířkou na čelní straně, která měla poukazovat k tomu, že se v době hloubení příkopu s existencí parkánu nepočítalo. Průběh parkánové zdi, zakreslený na půdorysu otiskem T. Durdíkem na s. 31, však neodpovídá skutečnosti. Ke vzniku parkánu před stavbou štítové zdi by mohla poukazovat stísněná situace při jižním nároží hradu, kde mezi linií parkánové hradby a zaoblením štítové zdi vybývá jen úzký průchod, z čehož by snad bylo možné usuzovat, že tato část štítové zdi zaujala část plochy již existujícího parkánu.

47) D. Menclová, cit. v pozn. 5, II, s. 473, K problematice štítových zdí obecně srov. O. Piper, Burgenkunde, München u. Leipzig 1905, s. 242 - 256. Skalního výchozu využívá štítová zeď hradu Neuscharfeneck v Rýnské Falci (s. 253), ale o bližší souvislosti s českými příklady zřejmě nelze uvažovat. Ke štítovým zdem na Moravě nejnověji M. Pláček, Hradby a zámky na Moravě a ve Slezsku, Praha 1996, s. 43 - 44.

48) D. Menclová, Vliv husitských válek na pozdně gotickou fortifikační architekturu, Umění IX, 1961, s. 433 - 471.

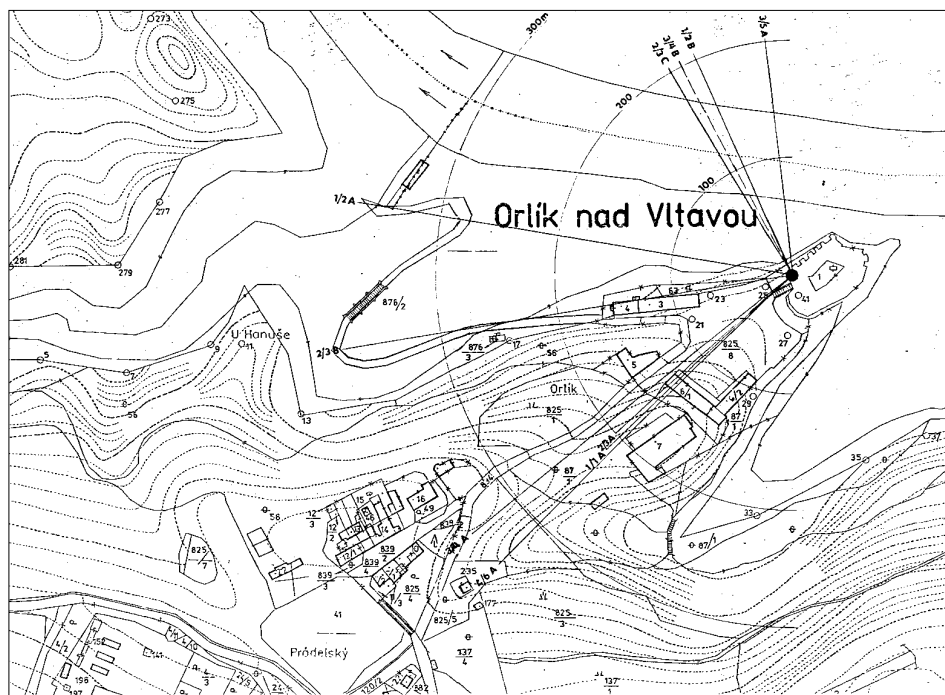
44) J. Muk, cit. v pozn. 7, s. 15.

45) Tamtéž, s. 16.

Jako první se nabízí zdánlivě ideální analogie v dosavadní interpretaci husitského opevnění Tábora. Jediná dochovaná věž tamního hradu Hradiště, zvaná Kotnov, nápadně připomíná orlickou svým vnějším vzezřením s vyloženým ochozem na kamenných konzolách. Její horní část s odvětrávanými dělovými komorami datoval J. Muk již do 30. let 15. století.⁴⁹⁾ Ve skutečnosti však jde o stavbu o celé století mladší, která vznikla - zřejmě s využitím pozůstatků věže gotického hradu - až po požáru města v roce 1532 pod vlivem italské renesanční fortifikační architektury.⁵⁰⁾

Orlická bateriová věž nevykazuje tedy ani se zdánlivě podobnou táboorskou, ani s žádnou z dalších českých bateriových věží bližší souvislost.⁵¹⁾ Odlišné je zejména utváření dělových komor. Obecně lze vysledovat určitý vývojový trend, směřující od užších a stísněnějších komor k větším a zejména širším, umožňujícím dosáhnout většího úhlu palebného sektoru. Nápadně široké špalety se uplatňují v době poděbradské na Liticích a barbakánu Pražské brány v Kadani.⁵²⁾ Na těchto stavbách lze také zaznamenat poměrně velkou světlost střilen, kterou si zajisté vynutily praktické zkušenosti s obsluhou těžších palných zbraní. Výjimkou byly případy, kdy zřejmě zbraň v komoře umístěná měla pevný, předem známý a poměrně nevelký cíl, k jehož pokrytí palbou nebylo zapotřebí většího úhlu výstřelu. Zároveň lze sledovat určitý, byť velmi nerovnoměrný vývoj, spočívající v opouštění střilen šterbinových ve prospěch různě tvarovaných průstřelnic osazených v rovných čelech komor. Nad dělovými komorami kadaňského barbakánu se tak již uplatňují klíčové střilny pro ruční zbraně.

Obdobně jako bateriová věž je v Čechách poměrně vzácným jevem aplikace štítové zdi v souvislosti s jakousi renesancí tradičních fortifikačních prvků, vynucených prudkým rozvojem palných zbraní. Užití štítové zdi lze zásadně rozlišit na dvě typologické varianty. První z nich, v podstatě se nelišící od staveb 12. - 13. století uplatňuje štítovou zeď jako integrální součást jádra hradu, druhá naopak opereje s tímto prvkem jako vysunutým opevněním, nejen zabraňujícím ostřelování hradu přímou palbou, ale především nedovolující útočníkovi přiblížit se do potřebné vzdálenosti a zaujmout vhodné postavení ke střelbě. Orlická

Obr. 16: Hrad Orlík, situace a rozbor palebných čar z komor bateriové věže.

štítová zeď náleží do první varianty, stejně jako mohutná štítová zeď Zikmundovy novostavby bratislavského hradu z let 1431 - 1437,⁵³⁾ či starší štítová zeď královského paláce hradu Točnicka.⁵⁴⁾ Nevelký hrad Výrov kryla štítová zeď,⁵⁵⁾ obdobně byl vybaven vzhledem k dominantní podobě dělostřelbou sotva ohrožitelný hrad Ralsko,⁵⁶⁾ kde je však datování štítové zdi spojeno s určitými problémy.

Jádro hradu Tolštejna s plnou věžicí je opatřeno štítovou zdí⁵⁷⁾ a do této kategorie lze zařadit i štítovou zeď horního hradu v Českém Krumlově.⁵⁸⁾ Čelo jádra jihomoravského hradu Stráží je tvořeno štítovou zdí, dokonce kombinovanou s válcovou věží, která však nepředstupuje před úroveň jejího vnějšího líce.⁵⁹⁾ Bez archeologického výzkumu však nelze tuto pozoruhodnou fortifikaci bezpečně chronologicky zařadit. Nejasné je rovněž stáří mohutné hradby jádra hradu Svojanova, přiléhající k britové věži.⁶⁰⁾

53) D. Menclová, cit. v pozn. 48; Podle A. Fialy, Pokrokové prvky fortifikační architektury 16. století, Pamiatky a múzeá 3/96, s. 24 - 27, byla štítová zeď v síle zdiva vybavena chodbou s výklenky a střilnami pro 6 děl.

54) D. Menclová, Žebrák a Točnick, Praha 1956, též cit. v pozn. 5, II., s. 153 - 171.

55) T. Durdík, Encyklopedie českých hradů, Praha 1995, s. 30, 319. Autor připouští, že některé příklady aplikace štítové zdi by mohly být již předhusitské.

56) D. Menclová cit. v pozn. 5 II, s. 335 - 336, T. Durdík cit. v pozn. 49, s. 246. Není vyloučeno, že k uvedené skupině náleží i palác hradu v Ledci nad Sázavou s nápadně masivními zdmi, považovaný zatím za dílo 13. stol. I. Ebelová - L. Svoboda, Hradní areál v Ledci nad Sázavou, okr. Havlíčkův Brod, Castellologica bohemia III, 1993, s. 73 - 94.

57) D. Menclová cit. v pozn. 5 II, s. 336 - 337 předpokládá vznik štítové zdi již v 1. polovině 15. století. T. Durdík cit. v pozn. 49, s. 289, ji řadí až do jeho druhé poloviny.

58) D. Menclová cit. v pozn. 5, II, s. 485 - 488.

59) J. Kohoutek, Hradby jihovýchodní Moravy, Zlín 1995, s. 93 - 94. Dodatečně vložení štítové zdi do čela hradu tento autor předpokládá na Brumově, s. 12. M. Pláček, cit. v pozn. 44, Praha 1996, s. 44.

60) D. Menclová cit. v pozn. 5, I, s. 303 - 305. Hradba je v literatuře obecně považována za raně gotickou, avšak její neorganický vztah k britové věži se zdá nasvědčovat jejímu dodatečnému připojení. Bohužel byla postižena nevhodným statickým zabezpečením, které výrazně omezilo vypovídací schopnost této mimořádně pozoruhodné části hradu.

49) J. Muk, Táborský hrad Hradiště ve středověku, Husitský Tábor 5, 1982, s. 165 - 176.

50) J. Varhaník, Kotnovská věž v Táboře, Průzkumy památek II/1997, s. 51 - 56.

51) Určitou podobnost lze zaznamenat u britové věže hradu ve Stráži nad Nežárkou, která je v dnešním čtvrtém, původně však třetím, patře opatřena pěticí větších pravouhlých otvorů, jejichž špalety se svými proporcemi blíží komorám orlické věže. Bližší datování věže ve Stráži nad Nežárkou však povrchový průzkum neumožnil. J. Varhaník cit. v pozn. 47.

52) Srov. výše pozn. 30 a 31.

Obr. 17: Hrad Orlík, zazděné ostění dělové komory 1/2 B (foto autor, 1997).

Pod druhou, vývojově pokročilejší variantu, lze zařadit především nedokončenou štítovou zeď moravského hradu Templštejna⁶¹⁾ a monumentální Širokou zeď pernštejnského opevnění Helfštejna.⁶²⁾ Stejný charakter má Čertova zeď bechyňského hradu a obdobně zde bylo snad opevněno čelo předhradí, nešlo-li ovšem o obezděný starší, snad ještě hradištní val.⁶³⁾

V menším měřítku, avšak v pokročilé kombinaci s dalšími prvky, se vyskytuje konvexně vypjatá štítová zeď na hradě Krupce, avšak její stavební vývoj byl zjevně složitější, než předpokládá dosavadní literatura.⁶⁴⁾ Vysunutou štítovou zdí byl pravděpodobně i „Plášť“ hradu v Českém Krumlově, vyvstává však otázka, zda lze bez dalšího hypoteticky rekonstruované řešení spojit s údaji písemných pramenů ze 40. let 15. století, neboť ostatní výše uvedené fortifikace tohoto druhu pocházejí až z pokročilé 2. poloviny 15. století.⁶⁵⁾

61) D. Menclová cit. v pozn. 48; P. Bolina, Hrad Templštejn, k. ú. Jamolice, okr. Znojmo a jeho vztah k chronologii s plášťovou zdí na Moravě, AH 5/1980, s. 267 - 276.

62) D. Menclová, Helfštejn, Praha 1961.

63) V. Razím, cit. v pozn. 27.

64) D. Menclová cit. v pozn. 5, II, s. 471 - 473; T. Durdík, cit. v pozn. 49, s. 151. Uvnitř rozměrného, několik metrů širokého otvoru uprostřed štítové zdi, který D. Menclová interpretovala jako dělovou komoru, je patrné, že zeď byla dodatečně zesílena, a to pravděpodobně zvenčí. Bez kvalitního zaměření a zevrubného průzkumu je třeba závěry dosavadní literatury o této části hradu považovat pouze za podmíněné. Nebylo vyloučeno, že uvedený otvor zprostředkoval komunikaci se sypným opevněním před štítovou zdí, jehož obrys je schématicky zachycen u A. Sedláčka, cit. v pozn. 2, XIV, Praha 1936, plán na s. 356.

65) V. Razím cit. v pozn. 27. Autor přisuzuje východní části obvodové zdi

Obr. 18: Hrad Orlík, východní zakončení štítové zdi s věžovitou nástavbou (foto autor, 1996).

Masivní, na rozvoj dělostřelby zjevně reagující hradbou jsou vybaveny hrady Oheb a předhradí hradu ve Velkém Meziříčí. Jejich souvislost se zde sledovaným typem fortifikace je pozoruhodná, zejména pro jejich poměrně časný vznik a kombinaci s baštami, umožňujícími aktivní obranu. Zatímco vnější hradbu Ohebu umožňuje pouze rámcově datovat bašta se zevně půlválcovým čelem a pravouhlým interiérem, s fragmentem snad původně klíčové střílny v jed-

předhradí hradu Choustníka „jistou souvislost s funkčními principy štítové zdi“ (s. 120). Uvedený úsek hradby, přes svoji impozantní výšku, se však vyznačuje tloušťkou jen cca 1,5 m a vůbec nekryje před případným ostřelováním horní hrad, vzdálený od ní cca 70 m, ale nižší prostor předhradí, zejména exponovanou severní hradbu s původní vstupní branou. Akutní nebezpečí nepředstavoval prostor před relativně nejvyšším úsekem hradby na svahu, ale vrchol hřebene, na němž vzniklo postupně několik fortifikačních prvků. Nejprve to byl vybíhající záhyb hradby horního hradu s navenek odlišným čelem, které by mohlo jediné miniaturní štítovou zeď připomínat, záhy zde byla připojena druhá, menší hranolová věž, před níž byl vyláman příkop, poté přibyla hradba předhradí, která po pozdějším zvýšení, na nejvyšším místě celého areálu, dosahovala relativní výšky něco přes 8 m. Dále byl hřeben blokován známou, před linií parkánu vysunutou hranolovou věží a konečně ještě vzdálenějším, teprve nedávno identifikovaným předsumutým opevněním na skalním suku. J. Varhaník - J. Zavřel, Povrchový průzkum hradu Choustníka, AH 19, 1994, s. 37 - 49. Pro existenci autorem hypoteticky předpokládané štítové zdi na horním hradě v Rožmberku neexistují žádné, ani nepřímé důkazy. S pojmem „plášť“ se setkáváme na Zvíkově, kde se váže k příčné 2,4 m silné hradbě s branou při břitové věži, dále v Táboře u Nové (Pražské) brány s mohutnou hradbou barbakánu před vysokou věží s branou - K. Thir, Hradiště hory Tábor jako pevnost v minulosti, Tábor 1895, s. 52 - 55 - na Českém Krumlově a konečně na Orlíku, kde J. Hanesch (Hrad Orlík v minulosti a přítomnosti, Písek, b. d., s. 3,) jej interpretuje jako „zvláštní obrannou zeď kolem věže“. Tento názor, ač autor neuvádí, jak k němu do-

né z poměrně úzkých komor, do doby poděbradské,⁶⁶⁾ starší fortifikace hradu ve Velkém Meziříčí je přesně datována nápisem již do roku 1434.⁶⁷⁾

Téměř 4 m silná hradba předhradí je na nárožích opatřena věžemi neobvyklého čtvrtkruhového půdorysu. Stavebníkem této progresivní fortifikace byl Václav ze Strážnice, mající úzké vztahy k Táboru. Již D. Menclová poukázala na určitou souvislost tohoto opevnění s vnějším hradebním okruhem hradu Klenová. Zde o štitovou zeď ve vžitém slova smyslu nejde. K 11 m vysoké a v patě 1,7 m silné hradbě byl z vnitřní strany navršen val, dosahující až k její koruně. Zvenčí záhy hradbu doplnily plně věžice, jejichž nedochované horní partie patrně hradbu převyšovaly.⁶⁸⁾ Za stavebníka tohoto vnějšího opevnění, jehož podoba nebyla determinována využitím staršího valu, jak soudila dosavadní literatura, ale je výsledkem jednotného záměru,⁶⁹⁾ je považován významný válečník doby husitské Přibík z Klenové, někdejší spolubojovník táborů.

Jak bylo již dříve zdůrazněno, souvisí tyto naposled uvedené, zřejmě nejstarší fortifikační inovace starších hradů ve Velkém Meziříčí a Klenové se šlechtickými válečníky, majícími vztah zejména k tábořskému bratrstvu.⁷⁰⁾ Obě tyto mohutné fortifikace se přitom nápadně liší od novostaveb sídel zbohatlých husitských hejtmanů, postrádajících složitější systémy opevnění, a reagující na masové užití palných zbraní většinou jen situováním v izolovaných vrcholových polohách.⁷¹⁾ Modernizace opevnění orlického hradu se řadí k oběma uvedeným realizacím a v některých ohledech je bezpochyby předčí. V této souvislosti zajisté není překvapující zjištění, že vazby tehdejších majitelů Orlíka k Táboru byly ještě těsnější než u obou jejich uvedených současníků.

V roce 1407 hrad koupil mincmistr a člen královské rady Václava IV. Petr Zmrzlík ze Svojsína, přítel Husův a horlivý stoupenec jeho učení.⁷²⁾ S jeho osobou souvisejí rovněž významné památky tehdejšího českého písemnictví.⁷³⁾ Již A.

spěl, kupodivu dobře odpovídá situaci na Zvíkově, v Táboře a výše uvedené hypotetické rekonstrukci nejstarší podoby Orlíka, pouze stav dochování českokrumlovského pláště nedovoluje zjistit, zda se zde původně neuplatňovala rovněž nějaká fortifikace sestávající z hradby a věže. Kombinaci štitové zdi a za ní stojící věže rovněž vykazuje hornorakouský hrad Schaumberg, sídlo stejnojmenného šlechtického rodu, s nímž měli Rožmberkové úzké vztahy. V. Razím cit. v pozn. 27 uvazuje o možnosti importu na Krumlov právě tímto prostřednictvím.

66) D. Menclová, cit. v pozn. 5 II, s. 310 - 312.

67) D. Menclová, cit. v pozn. 48.

68) D. Menclová, cit. v pozn. 5, II, s. 304 - 308, F. Kašička, Státní hrad Klenová - stavební vývoj a nové kulturní využití památky, AH 6, 1981, s. 89 - 100, týž, Klenová - stavební proměny hradního souboru v dávne i nedávne minulosti, in: 30 let galerie Klatovy - Klenová, Klatovy 1995, nestr.

69) J. Vinař, Hrad Klenová, zřízení vnější hradby hradu, nepublikovaný odborný posudek, 1996.

70) D. Menclová, cit. v pozn. 48. V samotném Táboře představuje velice pokročilý prvek zejména barbakán Nové (Pražské) brány, který již zajisté stál před r. 1451, kdy jej popsal Aeneas Sylvius Piccolomini. Naproti tomu lze mít určité pochybnosti o husitském původu protáhlých parkánových bašt. Srov. J. Varhaník, cit. v pozn. 50. Pozoruhodným vysunutým opevněním byl opatřen také Žižkův hrad Kalich u Litoměřic, J. Smetana - F. Gabriel, K otázkám datování, typu a funkce hradu Kalicha u Litoměřic, FHB 4, 1982, s. 49 - 82.

71) T. Durdík, Česká hradní architektura doby husitské, Muzejní a vlastivědná práce - ČSPS 3/1991, s. 151 - 164.

72) A. Sedláček, cit. v pozn. 2, s. 60, o rodu Zmrzlíků ze Svojsína je k dispozici pouze stručná starší stať M. Koláře Rozrod Svojsínských, PA IX, 1874, s. 943 - 954.

73) A. Sedláček, Pro koho byla psána Litoměřická bible, ČSPS XXIX, 1921, s. 59 - 61, K. Spěváček, Václav IV. 1361 - 1419, Praha 1986, s. 492.

Sedláček poukázal na obrovské částky peněz, které mincmistrovský úřad vynášel, a množství statků, jichž v poměrně krátké době Petr Zmrzlík nabyl.⁷⁴⁾ Z nich vynikal zejména významný královský hrad Kašperk, zatímco nedalekou Březnici, kterou měl od roku 1411 v zástavě, koupil od krále v roce 1415.⁷⁵⁾ Jeho manželka Anna z Frimburka mu přinesla věnem Lnáře a Kasejovice.⁷⁶⁾ Na Starém Městě pražském vlastnil výstavný dům ve Štupartské ulici, kde v roce 1420 proběhlo známé „hádání“ mezi pražskými univerzitními mistry a tábořskými kněžími.⁷⁷⁾ Úzké vztahy měl Petr Zmrzlík k Oldřichovi Vavákovi z Hradce a Janu Žižkovi z Trocnova.⁷⁸⁾ V roce 1419 byl králem Zikmundem zbaven mincmistrovského úřadu, který mu byl navrácen po dobytí Kutné Hory. V této souvislosti bylo poukázáno na všestrannou autoritu Petra Zmrzlíka, která se projevila jak při zmíněném jednání v jeho domě v prosinci 1420, tak kapiitulaci Bohuslava ze Švamberka a Kutné Hory v roce 1421.⁷⁹⁾ Petr zemřel na mor 16. 8. roku 1421 a jeho nástupcem v mincmistrovském úřadě se stal Oldřich Vavák z Hradce, který však záhy podlehl téže epidemii.⁸⁰⁾ Petrovi synové Petr a Jan vystupují později rovněž jako spojenci Tábora a zaujímají se svojí družinou v rámci tábořské strany samostatné postavení.⁸¹⁾ V září 1422 je navštívil na Orlíku Jan Žižka, který odsud adresoval svůj list domazlickým.⁸²⁾ Petr se roku 1427 účastnil spolu s Přibíkem z Klenové obrany Stříbra proti čtvrté křížové výpravě, Jan vynikl při přechodu řeky Mulde u Grimmy během spanilé jízdy do Saska počátkem roku 1430.⁸³⁾ Téhož roku se účastnil i svízelného tažení do Uher, kde padl sirotčí hejtman Velek z Březnice.⁸⁴⁾ F. M. Bartoš dospěl k závěru, že další husitský hejtman Buzek ze Smolotel je totožný s purkrabím Buzkem na Lnářích, který se spolu s Janem a Václavem zúčastnil obléhání tvrze Obořiště v roce 1425.⁸⁵⁾ V roce 1434 se Zmrzlíkové přiklonili na stranu kališnicko-katolické koalice, bitvy u Lipan se účastnil patrně jen Petr.⁸⁶⁾ Přestože se Zmrzlíkům podařilo rodový majetek rozšířit o kostelecké zboží, Tochovice a Rožmitál, došlo později k jeho dělení. Patrně nejstarší Petr si ponechal Kašperk, Václav a Jan Orlík, Březnici a Tochovice.⁸⁷⁾ Roku 1436 dosáhli od krále Zikmunda zápisu

74) A. Sedláček, cit. v pozn. 73, J. Macek, Tábor v husitském revolučním hnutí, Praha 1955, II, s. 309 a A. Sedláček, cit. v pozn. 2, XI, s. 166 - 167. Že Petr Zmrzlík patrně využil svého bohatství k podpoře revoluce naznačil J. Pekař, Žižka a jeho doba III, Praha 1930, s. 89.

75) A. Sedláček, cit. v pozn. 2,

76) M. Kolář, cit. v pozn. 72.

77) Vavřinec z Březové, Husitská kronika, ed. F. Heřmanský, Praha 1954, s. 65, 119; F. Šmahel, Husitská revoluce, Praha 1995, III, s. 65.

78) F. Šmahel, cit. v pozn. 77, s. 63.

79) B. Kopiczková, Jan Želivský, Praha 1990, s. 139.

80) Vavřinec z Březové, cit. v pozn. 77, s. 168 - 169, 203, F. Šmahel, cit. v pozn. 77, s. 80.

81) F. Šmahel, Organizace a skladba tábořské strany v letech 1420 - 1434, Husitský Tábor 9/1987, s. 76.

82) L. Dědková, Itinerář Jana Žižky z Trocnova, in: Jan Žižka z Trocnova, sborník k 550. výročí úmrtí, České Budějovice 1974, s. 10 - 18. Nedlouho předtím, 10. srpna vypálili Zmrzlíkův Březnici Hanuš z Kolovrat a Vilém Švihovský, L. Fürst, Březnice 1965, s. 6.

83) Staré letopisy české z Vratislavského rukopisu, ed. F. Šimek, Praha 1937, s. 53, 58. F. Šmahel, cit. v pozn. 77, s. 219.

84) F. Šmahel cit. v pozn. 77, s. 228; Bartošek z Drahonice, FRB V, Praha 1893, s. 593.

85) F. M. Bartoš, Dva hejtmanové tábořského bratrstva, JSH 33, 1964, s. 83 - 88, usoudil, že Buzek byl synem pražského stavitele Plika, který v r. 1408 stavěl Petru Zmrzlíkovi na Orlíku - srov. pozn. 38.

86) F. Šmahel, cit. v pozn. 77, s. 293. Petrovu účast u Lipan výslovně uvádí Bartošek z Drahonice, cit. v pozn. 84, s. 614.

87) K. Tríska a kol., Hrad, zámek a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slez-

Obr. 19: Hrad Orlík, rekonstrukce stavu k r. 1737. Její značnou spolehlivost dokládá nález pozůstatků zaniklých panských chalup (označených písmenem N) v rýze pro inženýrské síťe v r. 1997 (reprodukční foto Č. Šila, SÚPP).

Obr. 20: Nejblíže okolí hradu Orlíka. Detail mapy, zachycující pravděpodobně francouzská polní opevnění z let 1741 - 1742.

na kostelecké a tochovické zboží, záhy však došlo k roztržce.⁸⁸⁾ Po jeho smrti vystupují Zmrzlici jako rozhodní stoupenci strany polské, později poděbradské. Po Václavově smrti připadl Orlík Petrovu synovci Jaroslavovi, jemuž jej udělil Jiří z Poděbrad roku 1466 v ušlechtilé manství.⁹⁰⁾

Opevnění čela orlického hradu štítovou zdi s bateriovou věží lze tedy právem přiřknout Zmrzlikům ze Svojsína, otázkou však je její bližší datování. Především se nabízí eventualita, že iniciátorem tohoto skutečně převratného počínu byl již Petr Zmrzlik, v jehož osobě celkem nevýznamný rod dosáhl pozoruhodného politického, ekonomického a kulturního vzestupu. Rozpaky by pak vzbuzovalo nápadně časně datování, vymezené Petrovou předčasnou smrtí v roce 1421. Oblé vedení štítové zdi a před její líc před-

stupující bateriová věž vzbuzují představu brány flankované dvěma víceméně válcovými prvky,⁹¹⁾ avšak při bližším ohledání zjišťujeme, že celý rafinovaně koncipovaný systém zjevně s flankováním vůbec nepočítal, resp. na ně zcela programově rezignoval. Bateriová věž je uzpůsobena k boji s natolik vzdálenými cíli, že jejich křížové postřelování by z poměrně nevelkého hradu stejně nebylo dosažitelné. Jižním směrem, podél štítové zdi, nebyla identifikována ani stopa po eventuální dělové komoře bateriové věže, ani po střelnách pro ruční palné zbraně, které by zde podle četných analogií na fortifikacích z pokročilejšího 15. století bylo možné očekávat. Vzhledem ke značné výšce věže a hradby mohlo být křížové postřelování prostoru před branou až z úrovně ochozu sotva účinné. Důraz byl naopak kladen na radiální postřelování předpolí, což umožňoval jak průběh štítové zdi, tak dopředu předstupující parkán.

Přes progresivní syntézu bateriové věže a důmyslné vedení průběhu štítové zdi nelze nezaznamenat určité náznaky, dovolující hledat alespoň část kořenů této fortifikace poněkud paradoxně v hradní architektuře doby Václavovy, jejíž hodnocení z hlediska vojenského bývá kritické.⁹²⁾ Samotné zaoblení ští-

tové zdi má předchůdce v konvexně vypjaté štítové zdi královského paláce na Točniku, kde se ovšem bezstarostně otvírají velká okna.⁹³⁾

Opevnění hradu Krakovce, redukované prakticky jen na nejvíce ohroženou, čelní stranu umožňovalo účinné radiální postřelování předpolí, a to jak z ochozu zalomené čelní hradby předhradí, tak z podstřeší podivuhodně utvářené věže,⁹⁴⁾ která sice ještě zřejmě nebyla zařízena pro palné zbraně, avšak alespoň svým pokročilým půdorysem předběhla středoevropský vývoj téměř o celé století.

Složitější je otázka geneze orlické bateriové věže. Jak bylo výše uvedeno, podobně utvářené komory, byť poněkud nejasného poslání, byly zaznamenány ve věci Jakobínce horního hradu na Rožmberku a ve věži Šindelářské brány ve Dvoře Králové.⁹⁵⁾ Nešlo tedy o formálně neznámý prvek, pouze o jeho novou a hromadnou aplikaci. Skutečnost, že palné zbraně byly v Čechách rozšířeny již dlouho před vý-

sku, jižní Čechy, Praha 1986, s. 146, předpokládá, že k rozdělení rodového majetku došlo po smrti Jana Zmrzlika kolem r. 1440.

88) V. V. Tomek, Dějepis města Prahy, VI, Praha 1885, s. 9. Ještě za Zikmundova života nacházíme bratry Zmrzliky v mocenském seskupení formujícím se kolem císařovny Barbory, F. Šmahel, cit. v pozn. 77, IV, s. 74.

89) R. Urbánek, Věk poděbradský, České dějiny III/1, Praha 1915, s. 316, pozn. 3, III/2, Praha 1918, s. 378.

90) A. Sedláček, cit. v pozn. 2, s. 62.

91) Tuto okolnost zdůrazňuje T. Durdík, cit. v pozn. 1, s. 28, 33.

92) T. Durdík, cit. v pozn. 49, s. 26.

93) Srov. výše pozn. 48.

94) D. Menclová, Krakovec, Praha 1956, též cit. v pozn. 5, II, s. 133 - 142.

95) Srov. výše pozn. 25 - 28.

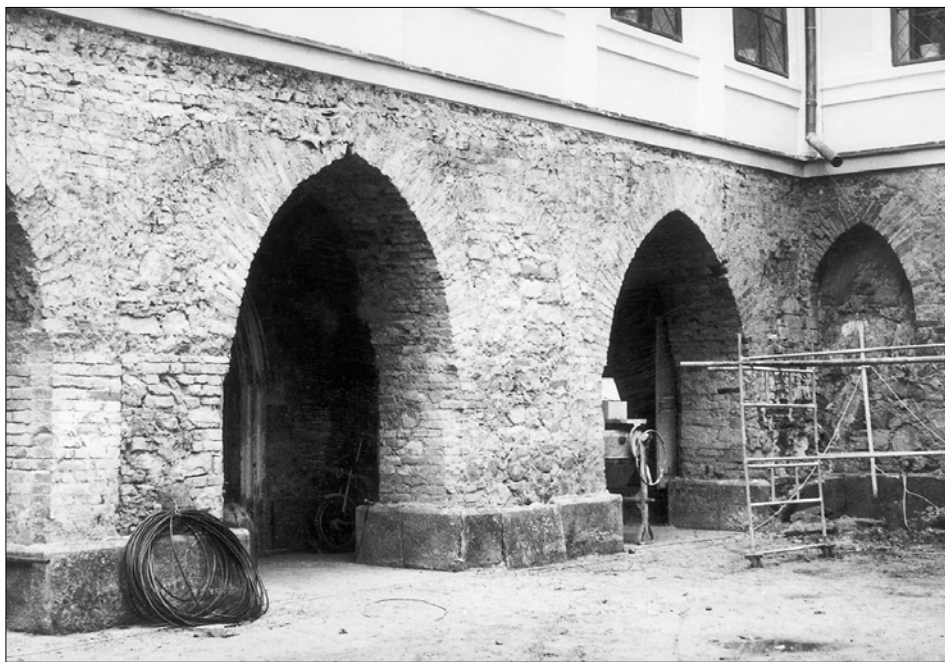
96) J. Durdík cit. v pozn. 29.

buchem husitské revoluce, je dostatečně známa, postrádáme pouze konkrétní, podrobnější informace o jejich nasazení.⁹⁶⁾ Obecně se předpokládá, že kromě nejtěžších bombard našly využití právě při obraně pevností. Také zprávy písemných pramenů o prvních bojích v roce 1420 dokládají úspěšné výkony puškařů královských posádek na Pražském hradě a Vyšehradě, jimž se podařilo v obou případech zničit velké praky obléhatelů.⁹⁷⁾ Jak a kde byly jejich zbraně na obou hradech umístěny, se bohužel nedozvídáme.

Z tohoto hlediska by tedy bylo možné připustit, že samotná myšlenka bateriové věže, realizované na Orlíku, reagující na jednotlivé, vzdálené cíle nemusela být vyvolána až zkušeností z průběhu dlouholeté domácí války, ale mohlo se tak stát již dříve. Jak bylo výše uvedeno, v roce 1408 prováděl na Orlíku jakési stavební úpravy pro Petra Zmrzlíka pražský novoměstský stavitel Mikuláš Plík. Takto časněmu datování věže však brání provedení ostění okének, s vysokou úrovní kamenické práce doby Václava IV. sotva slučitelné, nehledě na okolnost, že rozsah tehdy na Orlíku prováděných prací zřejmě nebyl velký.⁹⁸⁾

Z rekonstruovaných palebných čar dělových komor jednoznačně vyplývá, že cílem v nich umístěných zbraní byla především komunikace k přivozu, a to jak na levobřežní, tak i na protější pravobřežní straně. Ta také hrála v průběhu husitské revoluce jistě nepoměrně významnější úlohu, než vodní doprava po řece. Přechod poměrně širokého vodního toku představoval vždy z taktického hlediska svízelný problém, což tím spíše platilo pro vojsko, jehož akceschopnost byla bezprostředně závislá na užití velkého počtu bojových vozů. Již v březnu roku 1420 překračoval husitský oddíl s pouhými 12 vozy po bitvě u Sudoměře Vltavu pod ochranou hradu Újezdce, ovšem až poté, kdy mu byly z Tábora vyslány naproti posily.⁹⁹⁾

O podobě předhradí v 15. století není kromě požárové vrstvy, zjištěné záchranným archeologickým výzkumem,¹⁰⁰⁾ nic bližšího známo. Je pravděpodobné, že již tehdy bylo jeho čelo vymezeno dodnes zčásti zachovaným příkopem, za nímž můžeme tušit průběh hradby v úrovni jihozápadní zdi pozdější konírny, v novější době adaptované na restauraci, dále v linii východní zdi rizalitu vystupujícího z klasicistní budovy tzv. záměčku a konečně až na úrovni západní štítové zdi budov, podél cesty k někdejšímu přivozu. Je-li tato hypotetická rekonstrukce, archeologicky zatím neověřená, správná, znamenalo by to, že cesta k přivozu procházela předhradím a dala se tedy uzavřít dvěma branami a nikoli tedy pouze jednou, jak je zástavba předhra-

Obr. 21: Hrad Orlík, arkády v jižním koutě nádvoří po odstranění omítek (foto A. Vrátný, 1991).

dí rekonstruována na situačním plánu u A. Sedláčka.¹⁰¹⁾ Takto blokovanou komunikaci zachycuje ještě nejstarší vyobrazení hradu s předhradím z roku 1737. Poměrně nízká válcová věž či bašta na jižním nároží předhradí, zachycená zejména na kresbách publikovaných A. Sedláčkem, zmizela beze stop.¹⁰²⁾

S ohledem na významné postavení Zmrzlíků ze Svojšína v rámci tábořské strany lze tedy důvodně předpokládat, že hlavním posláním bateriové věže orlického hradu byla dělostřelecká ochrana přístupů k vltavskému přivozu pro případ přechodu řeky tábořským vojskem nebo spojeneckým sborem¹⁰³⁾ spíše než zablokování této komunikace nepříteli, neboť ten mohl snadno využít ochrany nedalekého Zvíkova a překonat zde Vltavu a Otavu těsně nad jejich soutokem prakticky bez většího rizika.¹⁰⁴⁾ S touto funkcí hradu dobře koresponduje předpokládané vedení levobřežní komunikace již v této době přes předhradí. Uzavření cesty k přivozu až za Švamberků v 16. století by bylo těžko zdůvodnitelné.

Všechny tyto okolnosti a vyhodnocení srovnávacího materiálu poukazují k snad poněkud odvážnému hypotetickému závěru, že stavba nového čelního opevnění mohla být zahájena již Petrem Zmrzlíkem a za jeho synů byl započatý úsek na nejvíce ohrožené čelní straně sice dokončen, avšak k původně zamýšlenému pokračování výstavby štítové zdi na jihovýchodní straně již nedošlo.

101) A. Sedláček, cit. v pozn. 2, obr. na s. 64 a 69.

102) T. Durdík, cit. v pozn. 1, s. 25 soudí, že proporce věže ji umožňují považovat za produkt pozdně gotické či raně renesanční přestavby hradu a předpokládá, že se s největší pravděpodobností jednalo o objekt dělostřelecké obrany hradu charakteru masivní bateriové věže. Nespolehlivost neautentických vyobrazení však nutí ponechat otázku klasifikace této nedochované bašty či věže otevřenou.

103) Že Táboři přecházeli opakovaně v letech 1421 a 1422 Vltavu u Orlíka, předpokládal již F. Tyl, Paměti zvíkovské, Praha 1888, s. 52. Na některých vyobrazeních a plánech jsou zachyceny „zkratky“, které se někdejšímu předhradí vyhýbají. Vzhledem ke konfiguraci terénu však mohlo jít jen o strmé pěšiny.

104) Na nedalekém Zvíkově byl přechod přes Vltavu a Otavu podobně blokován opevněním podhradního městečka se dvěma branami, které rovněž nebylo možné obejít.

97) Vavřinec z Březové, cit. v pozn. 77, s. 119.

98) K tomuto závěru dospěli již J. Kostka a J. Hanesch, cit. v pozn. 4.

99) F. Šimek, cit. v pozn. 84, s. 28 n.

100) P. Bríhářek, Záchranný výzkum na hradě Orlíku n. Vlt. (o. Písek), Castellologica bohemia I, 1989, s. 331 – 333.

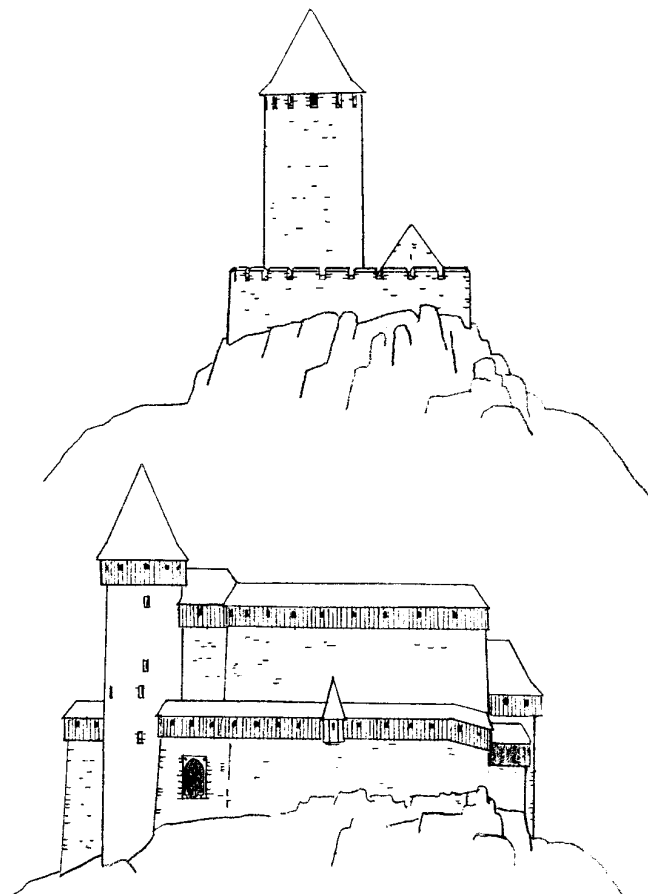

Obr. 22: Hrad Orlík, pilíře arkád jihovýchodního křídla po odstranění omítek. K původním gotickým arkádám přiléhá na nádvoří straně renesanční přízdívka (foto A. Vrátný, 1991).

Přestože opevnění nebylo dokončeno, představuje i v dochovaném torzálním stavu mimořádně pozoruhodný příklad pokusu o zcela novou syntézu pokročilých prvků, počítající s důsledným využitím palných zbraní, který nemá v české fortifikační architektuře bezprostřední obdoby.¹⁰⁵⁾ Vyvolalo-li příliš časně a jak se posléze ukázalo, neudržitelné datování tábořské bateriové věže úvahy o účasti zahraničního fortifikačního odborníka,¹⁰⁶⁾ v případě Orlíka nad Vltavou neshledáváme žádné indicie, které by poukazovaly k zahraničním vlivům. Naopak do jisté míry srovnatelné, byť nikoli shodné realizace nejstarší chronologické vrstvy nových opevňovacích systémů již z doby husitské, reprezentované zejména barbakanem Nové brány v Táboře a vnějšími hradebními okruhy hradů ve Velkém Meziříčí a Klenové dokládají, že kořeny těchto, ve své době nevídaných inovací, spočívají jednoznačně v domácím prostředí, o čemž svědčí politické a náboženské postoje jejich stavebníků. Opevnění budovaná jejich katolickými protivníky, pro něž byla eventuální komunikace se zahraničím zajisté schůdnější, však dlouho nejenže neodrážejí žádné vlivy cizích fortifikačních vymožeností, importovaných touto cestou do jinak silně izolovaných Čech, ale zdaleka nedosahují ani kvalit uvedených špičkových staveb domácí produkce, mezi nimiž Orlík zaujímá vynikající místo.¹⁰⁷⁾

105) Pořízení většího množství palných zbraní bylo velice nákladné, ale lze předpokládat, že právě pro Petra Zmrzlíka, zjevně disponujícího značným množstvím hotových peněz, zajisté nebylo nedostupné.

106) J. Muk, cit. v pozn. 49.

Obr. 23: Hrad Orlík, pokus o rekonstrukci ortogonálního pohledu od jihozápadu na přelomu 13. a 14. století - nahoře, v 2. čtvrtině 15. století - dole, (kresba autor, 1997).

Obr. 24: Hrad Hasištejn, bergfrit za obloukem hradby. Obdobně se zřejmě pohledově uplatňovalo čelo hradu Orlíka v nejstarší fázi svého vývoje (foto autor, 1995).

107) Po odevzdání tohoto příspěvku do tisku byla zahájena oprava jihozápadní terasy hradu. Dílčí odstranění omítek na rizalitu kaple nepotvrdilo dosavadní předpoklad o dodatečném obezdění polygonnálního presbytáře. Další poznatky zajisté přinese archeologický výzkum v prostoru někdejšího parkánu.

HUSSITISCHE BEFESTIGUNG DER BURG ORLÍK AN DER MOLDAU

Die durch mehrere Umbauten in ein Schloss umgestaltete Burg Orlík (Worlík) an der Moldau (Bez. Písek) ragte auf einer steilen Felsenzunge über einem Bogen der Moldau empor, deren Tal 1960 - 1962 vom dem gleichnamigen Stausee überschwemmt wurde.

Die Aufgabe jener nicht großen königlichen Burg, die am ehesten im 13. Jahrhundert entstanden hatte, war die Zolleinnahme aus der Wasserfahrt und der Schutz einer Überfuhr.

Im reich gestalteten baulichen Organismus der jetzigen Schloßgebäude kann man den ursprünglichen Burgekern lediglich rahmenhaft verfolgen.

Bedeutend ist jener Umstand, daß das Felsenmassiv, auf dem die Burg erbaut wurde, von Südosten nach Nordwesten herabfällt, ebenso wie auch der Felsenausgang, der die Fläche der Burgstätte vom Vorfeld trennte und der auch Fundament des bemerkenswertesten Eingangsflügels wurde.

Der Raum der einstigen Küche im ersten Stockwerk wird durch eine Biegung charakterisiert, die jene Ansicht berechtigt, es sei Negativ eines Berchfrits mit Durchmesser von 10 m, den in einem nicht weiten Abstand eine 2 m starke Ringmauer umlief. Das nicht große Gebäude des Palas darf man im Widerspruch zu Beschlüssen der bisherigen Literatur an die südöstliche Ringmauer lokalisieren, wo es bis zur südlichen Ecke des jetzigen Kapellenschiffs reichte. Die verhältnismäßig nicht große Burg wurde im 14. Jh. erweitert, der radikale Umbau und Modernisierung ihrer Befestigung erfolgte jedoch im 15. Jh., nachdem die Herrschaft 1407 vom Geschlecht Zmrzlik von Svojsín erworben wurde, in dessen Besitz sie für mehr als ein Jahrhundert blieb. Im Laufe jener Periode verstärkte man den Bogen der Ringmauerstirnpartie auf dem Felsenausgang bis zu 3,6 m Stärke und zugleich erhöhte man sie bedeutend. Dadurch entstand die konvex gebogene Stirnmauer, deren Krone in die Höhe bis 17 m über den jetzigen Fußboden der Tordurchfahrt emporragt.

Komplizierter zeigt sich der Verlauf der neugebauten Schildmauer nach Westen zu sein; die Mauerhöhe der Partie um die Tordurchfahrt reichte bis 7 m. Bisherige Literatur hielt erhaltene Teile dieses Massivs für ein Felsenrippe, die Quellen aus dem 17. Jh. bezeugen jedoch, daß die Räume "über dem Tore" in die Masse dieser Mauer hineingedeht wurden. Links vom Tor sprang davor ein verhältnismäßig schlanker und hoher vom Grund des Grabens aufwachsender Rundturm vom Durchmesser zu 8 m vor, den die bisherige Literatur für den frühgotischen Berchfrit hielt.

Am Turm befinden sich mehrere ursprüngliche, überwiegend mit gleichlaufenden Laibungen versehene Öffnungen, die mit Backsteinsegmentgewölben abgeschlossen sind. Weitere Ziegeln befinden sich in Laibungen einiger Fenster. Durch Feuerlinienanalyse kann man Schlüsse ziehen, es geht um Schießkammern für Feuerwaffen, nicht aber für Handwaffen, denn das Feuer sollte auf mehrere hundert Meter reichen, wobei die Ziele entweder der Hügel vor der Burg oder der Zufahrtsweg, aber auch die Wege zur Moldauüberfuhr auf beiden Ufern sein sollten. Man kann also den Turm eindeutig als einen Batterieturm charakterisieren.

Der Bau dieser außerordentlich merkwürdigen Fortifikation zeigt leider keine architektonischen Glieder, die eine nähere Datierung ermöglichen hätten. Einfach abgeschrägte Gewände der Schießkammern sind nicht genug chronologisch sensitiv. Höheres Niveau der Steinmetzarbeit zeigen lediglich Konsolen des vorgekragten Turmstockwerks, das aber etwas später ist und in dieser Gestalt zur ursprünglichen Burganlage nicht gehört.

Unter den Burgbesitzern aus dem Geschlecht Zmrzlik von Svojsín ragt besonders Petr hervor, Mitglied des Königsrats und Münzmeister König Wenzels IV., der die Burg 1407 kaufte. Er war Freund von Magister Johannes Hus und ein eifriger Anhänger seiner Lehre. Er führte einige Bauarbeiten in der Burg 1408 durch, die man aber kaum mit dem Aufbau der Schildmauer und des Batterieturms verbinden darf. Der bedeutende hussitische Heerführer Jan Žižka v. Trocnov besuchte Orlík 1422. Die Söhne von Petr Zmrzlik nahmen aktiv bei den hussitischen Feldzügen teil. Mit Protagonisten der hussitischen Heeresaristokratie werden in der Literatur zwei außerordentliche Fortifikationen verknüpft, und zwar die mit einem Wallenkörper kombinierte Außenmauer der westböhmisches Burg Klenová (Klenau), die dem bedeutenden Krieger der Hussitenzeit Přibík von Klenau zugeschrieben wird, und die äußere Befestigung der mährischen Burg Velké Meziříčí (Groß Meseritsch) mit einer

4 m starken Ringmauer mit Viertelkreissekttürmen, die mittels einer Inschrift 1434 datiert ist. Zu den genannten Errungenschaften unter den Fortifikationen der Hussitenära in böhmischen Ländern zählte der Barbakan des Prager (Neuen) Tors in Tábor, der auch Charakter einer Schildmauer besaß.

Die rekonstruierten Feuerlinien der Geschützkammern bezeugen eindeutig, daß die Aufgabe der darin eingesetzten Waffen nicht Vorfeldflankieren, sondern Beschuß der Straße zur Moldauüberfuhr war, die während der Hussitenrevolution gewiß eine erheblich bedeutendere Aufgabe als der Wasserweg selbst spielte. Der Übergang eines verhältnismäßig breiten Wasserstroms bedeutete immer ein mühseliges Problem, was entsprechend mehr für jenes Heer galt, dessen Aktionsfähigkeit von der Anwendung der Wagenburg abhing.

Mit Rücksicht zur bedeutenden Position von Zmrzlik von Svojsín im Rahmen der Taborer Partei darf man berechtigt voraussetzen, daß die Hauptaufgabe des Batterieturms der Burg Orlík eher der Schutz der Zugänge zur Moldauüberfuhr für den Fall des Übergangs hussitischer oder verbündeter Truppen über die Moldau als Blockierung des feindlichen Durchgangs war, denn dieser konnte unter Schutz der unweiten königlichen Burg Zvíkov (Klingenberg) dicht über dem Zusammenfluss der Moldau und Wotawa ohne größeres Risiko erfolgen. Dieser Funktion der Burg entspricht wohl die vorausgesetzte Trassierung des Linksuferwegs schon durch die Vorburg, die noch die Abbildung vom Jahr 1737 zeigt. Alldiese Umstände und Auswertungen des Vergleichsmaterials zeigen zum hypothetischen Schluss, daß der Bau der neuen Stirnbefestigung schon unter Petr Zmrzlik begonnen worden sein mag; nach seinem frühzeitigen Tod 1421 unter seinen Söhnen wurde zwar der schon angefangene Abschnitt auf der höchst bedrohten Seite vollendet, der vermutlich beabsichtigte Weiterbau an der Schildmauer der Südostseite wurde aber nicht mehr fortgeführt.

Obwohl die Befestigung nicht vollendet wurde, sie stellt immerhin im erhaltenen torsalen Zustand einen außerordentlich bemerkenswerten Beispiel vom Versuch einer ganz neuen Synthese fortgeschrittener Glieder dar, die schon mit dem konsequenten Einsatz der Feuerwaffen rechnete. In der Fortifikationsarchitektur in Böhmen hat dieses Werk keine unmittelbare Parallele.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Burg Orlík, Ansicht von Süden aus dem Raum der einstigen Vorburg. Rechts - Risalit mit dem Presbyterium der Kapelle (Aufnahme des Autors, 1996).

Abb. 2: Burg Orlík, Ansicht von Südwesten. Gut sichtbar ist die Biegung der Schildmauer unter dem mittleren Turm. Unter Konsolen des vorgekragten Batterieturmgeschosses links merkt man ein ungerührtes Gewände der höchst gelegenen Geschützkammer 4/6A (Aufnahme des Autors, 1996).

Abb. 3: Burg Orlík, Ansicht von Osten vor der Anlassung des Stausees. Im Hintergrund rechts Moldauüberfuhr mit dem Fährmannhaus (Aufnahme aus dem Archiv des Autors).

Abb. 4: Burg Orlík, Ansicht von Westen von der einstigen Moldauüberfuhr (Aufnahme aus dem Archiv des Autors).

Abb. 5: Burg Orlík, Ansicht von Norden nach der Teilanlassung des Stausees mit der schon durchgeführten statischen Sicherung. Gut sichtbar ist der Abhang der Felsenzunge nach Nordwesten. Rechts Batterieturm, an seinem Fuß Abschluss der Schildmauer (Aufnahme aus dem Archiv des Autors).

Abb. 6: Burg Orlík, analytische Erdgeschoßgrundrisse: a) nach J. Koska u. J. Hanesch (schwarz - Mauerwerk der Wende des 13. u. 14. Jh., kreuzschraffiert - Anfang 16. Jh., punktiert - 19. Jh.); b) nach D. Menclová (gekörnt - frühgotisch, kreuzschraffiert - gegen 1340, unterbrochene Schraffierung - Anfang 16. Jh., punktiert - 19. Jh.); c) nach J. Můk; d) nach T. Durdík (zu c) und d): 1 - Gotik, 2 - Gotik-Renaissance, 3 - Renaissance, 4 - Barock, 5 - Klassizismus).

Abb. 7: Burg Orlík, Plan vom ersten Stockwerk der Burg, 1802

Abb. 8: Burg Orlík, Grundriss vom ersten Stockwerk. Schwarz - die älteste Bauphase, gekörnt - weitere gotische Umbauten aus dem 14. und 15. Jh., dicht kreuzschraffiert - die unter Zmrzlik v. Svojsín errichtete Befestigung ca 1420 - 1440, dünn kreuzschraffiert - erster Umbau unter Herren von-

Schwanberg nach 1514, schraffiert - barockes Mauerwerk, punktiert - jenes aus dem 19. - 20. Jh. Unterbrochene Linie - hypothetische Position des ursprünglichen Berchfrits und des einstigen Ringmauerabschnitts der ältesten Burg (Zeichnung des Autors).

Abb. 9: Burg Orlík, Oberteil des Batterieturms, Ansicht vom Dachboden (Aufnahme des Autors, 1997).

Abb. 10: Burg Orlík, Geschützkammer 4/6 A im vierten Stockwerk des Turms (Aufnahme des Autors, 1997).

Abb. 11: Burg Orlík, zugemauertes Gewände der Geschützkammer 3/5 A im Oberteil des dritten Stockwerks des Turms (Aufnahme des Autors, 1997).

Abb. 12: Burg Orlík, Grundrisse des Batterieturms in den Höhen ursprünglicher Stockwerke. Erste Nummer im Bruch - jetziges Stockwerk; gekörnt - Zmrzliksche Befestigung, kreuzschraffiert - erster Umbau unter Herren von Schwanberg, senkrecht kreuzschraffiert zweiter Umbau unter Herren von Schwanberg in der 2. H. 16. Jh., schraffiert - barocke Eingriffe, punktiert - 19. und 20. Jh. (Zeichnung des Autors).

Abb. 13: Burg Orlík, Geschützkammer 4/6 A im intakt erhaltenen Zustand (Zeichnung des Autors).

Abb. 14: Burg Orlík, Eingangsflügel, Querschnitt in der Linie der Tordurchfahrt. Gekörnt - Zmrzliksche Befestigung, schraffiert - Barock, punktiert - 19. bis 20. Jh. (Zeichnung des Autors).

Abb. 15: Burg Orlík, Eingangsflügel, Grundriss in der Höhe des zweiten Stockwerks. Gekörnt - Zmrzliksche Befestigung, kreuzschraffiert - erster Umbau unter Herren v. Schwanberg, senkrecht kreuzschraffiert - zweiter Umbau unter Herren v. Schwanberg, schraffiert - barocke Eingriffe, punktiert - 19. - 20. Jh. (Zeichnung des Autors).

Abb. 16: Burg Orlík, Situation und Analyse der Feuerlinien von den Schießkammern des Batterieturms (Zeichnung des Autors).

Abb. 17: Burg Orlík, zugemauertes Gewände der Geschützkammer 1/2 A (Aufnahme des Autors, 1997).

Abb. 18: Burg Orlík, Ostabschluss der Schildmauer mit dem turmartigen Aufbau (Aufnahme des Autors, 1996).

Abb. 19: Burg Orlík, Rekonstruktion des Zustands zum J. 1737. Ihre ziemliche Verlässlichkeit wird durch Fund der Reste einstiger herrschaftlichen Wohnhütten (siehe Buchstabe N) bei Grabungsarbeiten fürs Ingenieurnetz 1997 belegt (Reproaufnahme Č. Šíla, SÚPP Prag).

Abb. 20: Nächste Umgebung der Burg Orlík. Detail einer Karte, die wahrscheinlich französische Feldfortifikationen aus Jahren 1741 - 1742 aufgenommen hat.

Abb. 21: Burg Orlík, Arkaden in der Südecke des Burghofs nach Putzentfernung (Aufnahme A. Vrátný, 1991).

Abb. 22: Burg Orlík, Arkadenpfeiler des Südostflügels nach Putzentfernung. An gotische Arkaden lehnt sich auf der Hofseite ein Renaissancezubau (Aufnahme A. Vrátný, 1991).

Abb. 23: Burg Orlík, Rekonstruktionsversuch, Orthogonalansicht von Südwesten um die Wende des 13. und 14. Jh. (oben) und im 2. Viertel 15. Jh. (unten). Zeichnung des Autors.

Abb. 24: Burg Hasištejn (Hassenstein), Bez. Chomutov (Komotau), Berchfrit hinter einem Bogen der Ringmauer. Ähnlich sah offensichtlich auch die Stirn der Burg Orlík in ihrer ältesten Entwicklungsphase (Aufnahme des Autors, 1995).

(Übersetzung J. Noll)